

Шамил Алмазбеков

**БЕНАЗИР
УСТОЗ**

ёхуд Алихонтўра Соғуний
тиббий меросига бир назар

Шамил Алмазбеков

БЕНАЗИР УСТОЗ

*ёхуд Алихонтўра Соғуний
тиббий меросига бир назар*

Тошкент-2015
Наврўз нашриёти

axborot-resurs mark
315051

КВК:82.10 (30`zb)4

A 25

UO`K:176.4.1

Шамил Алмазбеков / Беназир устоз, ёхуд Алихонтўра
Соғуний тиббий меросига бир назар.-Т.: Наврўз
нашриёти. 2015. - 136 бет.

ISBN 978-9943-381-59-9

© Шамил Алмазбеков
© Наврўз нашриёти. 2015

СУЗ БОШИ ЎРНИДА

Алихонтўра Соғуний (1885-1976) шоир, таржимон, тиб билимдони, диний ва дунёвий илмларни пухта эгаллаган, шунингдек кўплаб инсоний фазилатларга эга улуғ шахс сифатида миллатимиз ҳаёти тарихида ўзига хос ўрин тутади. Бу инсоннинг бадий, тарихий, тиббий мероси ҳали тўла ўрганилмаган, аммо ўрганилса, чин маънода англанса, дилларимизни янада ёритишга қодир. У зот қаламига мансуб ҳар бир асарда, уларнинг жанридан қатъи назар ва ҳатто таржималарда юксак ақл-идрок эгасининг закий нафаси уфуриб туради.

Алихонтўра Соғунийнинг “Тарихи Муҳаммадий”, “Туркистон қайғуси” асарларининг чоп этилиши маънавиятимизни янада бойитишга, Шарқ ва ислом тарихи ҳақидаги билим ва тушунчаларимизни кенгайтиришга хизмат қилганлиги шубҳасиздир. Улуғ соҳибқирон Амир Темурнинг

номини салгина бўлсада ижобий маънода тилга олиш мумкин бўлмаган мустабид замонларда Алихонтўра Соғуний томонидан “Темур тузуклари”нинг таржима қилиниб, чоп эттиришга кириша бошла- ниши ўша давр учун нафақат илмий, балки инсоний жасорат ҳам эди. Аҳмад Дониш- нинг “Наводир ул-вақое”, Дарвешали Чангийнинг “Рисолаи мусиқа”, Герман Вамберининг “Бухоро ёки Мовароуннаҳр тарихи” асарларининг ўзбекчага таржима қилинишини Алихонтўра Соғунийнинг ўз халқи олдидаги фарзандлик бурчини теран англаши намунаси деб баҳолаш мумкин. Афсуски, Дарвешали Чангийнинг мусиқа рисоласи тарихимизда жуда ноёб ҳисоб- ланувчи номи юқорида эсланган рисоласи ҳанузгача ўзбек тилида чоп этилган эмас (мутахассисларнинг фикрига кўра, рисола айрим сабабларга кўра йўқолган). Бу бизнинг зиёлиларимиз, мусиқачиларимиз ва санъаткорларимизнинг нуфузини оши- ришга хизмат қиладиган ҳолат эмас. Алихонтўра Соғунийнинг таржималари ҳам ҳали таржимашуносларимиз, адабиётчи-

ларимиз томонидан тил равнақи ҳамда бадий, илмий фикр тараққиёти нуқтаи назаридан ўрганилиб ҳар томонлама таҳлил қилинган эмас.

Алихонтўра Соғунийнинг таржимаи ҳолига назар ташлайдиган бўлсак, бундай донишманд зотнинг дунёга келиши ҳамда давлат арбоби, олим, ҳозик табиб ва тарихнавис бўлиб шаклланиши бежизга эмас. Алихонтўра XIX аср бошида Қўқон хонлигининг ўша пайтдаги шарқий истеҳкомларидан бири сифатида вужудга келган Тўқмоқ (Боласоғун) шаҳрига Андижондан кўчиб борган Шокирхонтўра оиласида 1885 йилда таваллуд топади. Айтиш мумкинки, Тўқмоқ шаҳри ўзбек халқининг кўплаб машҳур фарзандлари таваллуд топган шаҳарлиги учун ҳам қадрлидир. Жаҳонга машҳур олим, биргина “Раҳматуллин тўлқинлари” назарияси билан номи фан тарихидан абадий жой олган Ўзбекистон Фанлар академияси академиги, давлат мукофотлари лауреати Халил Ахмедович Раҳматуллин (Раҳматуллаев), олим ва жамоат арбоби Мавлон

Ваҳобов ва қолаверса, Алихонтўра каби миллатимиз учун қадрли бўлган улуғ зотларнинг номлари бизни бу шаҳар билан руҳан боғлаб туради.

Жуда ёшлигидан илмга қизиққан Алихонтўра Макка ва Бухорода таҳсил олади, ўз она тилидан ташқари араб, форс ва турк тилларини нафақат ўқиб тушуниш, балки бу тилларда ҳар қандай олим билан баҳс юритиш, илмий, бадий ижод қилиш даражасида ўрганиб олади.

Алихонтўра 1905-1917 йилларда икки марта ҳаж фарзини адо этади, Макка ва Мадинага сафарлари чоғида мусулмон шарқи табобати сирларини ўрганади.

Ҳамма замонларда ўз имонида собит турган, адлу ҳақ инсоф, виждон, маърифат йўлида курашган, ўзлигини унутмаган, ўзини шахс сифатида англаган инсонларга осон бўлмаган, улар ҳаётнинг, ўзлари яшаётган жамиятнинг, аҳли умаронинг кўп мурувватларидан маҳрум бўлишларини билишсада, ўз эътиқоду аъмолларидан чекинишмаган. Тақдирнинг аччиқ синовлари ҳам, мустабид ҳукмдорларнинг ўзаро

пинҳоний тил бириктириб, унинг ҳаётини бутунлай ўзгартириб юборган манфур найранглари ҳам Алихонтўрани руҳан маҳв этолмади, унинг эътиқодини синдира олмади.

“Мен бу дунёга исломпарастгина эмас, балки инсонпараст ҳам бўлиб келдим ва ҳаётим давомида шунга содиқ бўлиб қолдим” деган эди бу аллома. Алихонтўранинг ушбу фикрини у зотнинг ҳаётий лейтмотиви бўлганлигини унинг бизгача етиб келган кўплаб асарлари, таржималари тасдиқлаб туради.

Ҳазрат Алишер Навоий ёзганлар:

Нафъинг агар халққа бешак дурур

Билки, бу нафъ ўзингга кўпрак дурур.

Буюк шоир бу мисралари орқали “одам хизматлари туфайли халққа бирор наф келтирар экан, шу билан ўзига ҳам наф етказди, яъни меҳнатлари эвазига юртнинг дуоларини олади” демоқчи бўлганлар. Шу ўринда айтиш жоизки, Алихонтўра Соғуний ҳам умрини сермазмун ўтказиб, эл-юртига фойда келтириб яшади, улуғ

инсон сифатида ўзидан эзгу хотиралар қолдирди.

Азиз китобхон! Ҳукмингизга ҳавола этилаётган бу мўжаз китоб Алихонтўра Соғунийни бевосита кўрган ва у зотдан таълим олган, заҳматкаш, асл ва фидойи инсон Шамил Алмазбековнинг навбатдаги китоби ҳисобланади. Китобдаги қизиқарли мавзулар ва Алихонтўра Соғунийнинг “Иллатлар шифоси” асарининг шарҳи-таҳлили ҳар бир китобхоннинг юрагидан жой олишига умид қиламан.

Муаллиф илк бор бу асарни пухта ўрганиб чиқиб, тиббий нуқтаи назардан таҳлил қилиб чиққан. Натижада асарнинг бугунги кунда ҳам аҳамияти катта эканлиги маълум.

Сўзимизнинг охирида устозимиз Шамил Алмазбековга мустаҳкам соғлик тилаб, келгусида янги китобларини кутиб қоламиз.

*Фахриддин Ибрагимов,
шарқшунос-тадқиқотчи*

ЗАМОНА ДОНИШМАНДИ

УСТОЗИМ

АЛИХОНТЎРА СОҒУНИЙ ХУСУСИДА

Дунё фоний, умр жуда қисқа. Аслида умр тушунчаси инсоннинг дунёга келиши ва яшаши давомидаги бутун ҳаёт тарзини ўз ичига олади. Ҳаёт инсонга бир мартаба берилган имкон, буюк бойлик, тенгсиз неъматдур. Барча яхшилар каби шу имконлардан ўринли фойдаланиб эзгу ишлари билан умр йўллари бекатган инсонлардан бири Алихонтўра Соғунийдир.

Ўтган асрнинг ўттизинчи йиллари. “Тўқайга ўт кетса, ҳўлу куруқ баравар ёнади” деганларидек, талотўп замонларда халқ ҳам, зиёлилар ҳам анча жабр чекишган, шу сабабли айрим дин ва фан арбоблари, табиблар ўз ҳаётларини сақлаб қолиш учун ҳар хил йўллар билан чет элларга қочиб кетишга мажбур бўлганлар. Алихонтўра ота ҳам шулар қаторида уйғур элига, Ғулжа шаҳрига кетишга муваффақ

бўлади. У зотдан анча аввалроқ амаким(катта отам) Турдиоохунбой ва падарибузрукворим Курбонтой қори Гулжа шаҳридан кўним топган эдилар.

Турдиоохунбой катта отамиз Гулжа шаҳрида губернатор, яъни шаҳар ҳокими лавозимида ишлаган.

Ота-боболаримиз асли Қирғизистоннинг Тўқмоқ шаҳридан бўлиб Тўра ота билан менинг отам бирга ўсиб, бир мадрасада ўқиб жуда яқин дўст бўлганлар шу сабабли Тўра отага ғамхўрлик қилиб у кишига бошпана берганлар. Менинг саводимни чиқариб, табобатдан таълим берганлиги учун мен бу зотни (Алихонтўрани) болалигимдан иккинчи отам ўрнида кўриб Тўра ота деб айтишга одатланганман.

Тўра ота моҳир табиб бўлганлиги сабабли халқ ичида донғи кетиб, ҳурмат эътибор қозона бошлайди. Шу туфайли у киши яшаган маҳаллани кўпчилик Тўра ота маҳалласи деб атаганлар.

Отам болалик вақтимдаёқ саводимни чиқариш ва табобатни ўргатиш мақсадида мени Тўра ота таълим-тарбиясига юборган. Тўра отанинг Муҳаммадёрхон деган ўғли мендан бир ярим ёш катта эди. Тўра ота иккаламизни ёнига олиб, бир-биримизни қулоғимиздан тишлатиб, «айрилмас дўст бўлинглар» деб айтар эди. “Иккалаларингиз келгусида моҳир шифокор бўласизлар” деб башорат ҳам қилган эди. Ҳақиқатда иккаламиз институтларда ўқиб шифокор бўлдик. Тақдир тақозоси билан мен Хитойда Пекин тиббиёт академиясини тамомладим.

Аждодларимиздан мерос бўлиб қолган гўзал ахлоқни ўзида мужассамлаштирган, беморлар манфаатини ўз манфаатидан устун қўйган, Тўра отадан комиллик таълим-тарбиясини олган дўстим ва касбдошим Муҳаммадёрхон доимо менинг хотирамда яшайди. У билан мен болалиқда бирга катта бўлдик, кўп яхши-ёмон кунларни бошдан кечирдик. Тақдир тақозоси билан ундан кейин учрашишга

муяссар бўлолмадим. Афсуски дўстимнинг вафотини Тожикистонда ишлаётган вақтимда эшитдим. Ҳаётининг охири кунларида уни кўриш насиб этмади.

1962 йил Қирғизистоннинг Бишкек шаҳрига кўчиб келдим. Рус тилини яхши билмаганим туфайли ўзбеклар кўп яшайдиган Ўш вилоятига юборилдим. Мен бу ерда ишлаб рус тилини ҳам ўрганиб олдим. Кейинчалик Тожикистонда республика касалхонасида ишладим. Кўплаб ўқув курслари очдим. Ўша вақтдаги фаолиятимни қадрлаб, “Правда” газетасига ёзганларидан кейин мени Грузияга ишга таклиф қилишди. Икки йилча Грузиянинг Сухуми шаҳрида ишладим.

1967 йил Тошкент шаҳрига келиб республика касалхонасига ишга жойлашиб фаолиятимни давом эттирдим.

Аллоҳга беҳад шукрлар бўлсинким, 61 йил шифокорлик қилиб, турли халқларнинг эътибори ва ҳурматиغا сазавор бўлдим.

86 ёшга кирсам ҳам ҳозиргача кўпгина миллат ва халқларга ёрдам кўрсатиб кўплаб шогирдлар тарбиялаб ишлаб келмоқдаман. Шунини аниқ айтаманки, иш фаолиятим ва шахсий ҳаётимдаги ютуқларимнинг сабаби болалигимда Тўра отанинг менга кўрсатган йўл-йўриқлари, насиҳатлари, башоратлари ва дуоларининг шарофати деб биламан.

Тўра ота: “Билиб қўйинглар табобат илмини эгаллаш ҳам шарафли, ҳам масъулиятли, шифокорлик иши покизаликни, софдилликни, садоқатни, бор вужуди билан беморларга жонкуяр бўлиб, фидойилик намуналарини намоён этмоқликни талаб қилади” деб таъкидлар эди. Тўра ота бир томондан бизга тиббий, ахлоқий жиҳатдан сабоқ бериб, инсонийликнинг қадр қимматини ўргатар эди. Жуда юмшоқ, ёқимли тарзда айтган насиҳат ва ўғитлари ҳамон ёдимдан чиққани йўқ. Бу насиҳатларни ўз амалиётимда ишлатиб шон-шарафга эришдим.

УСТОЗИМНИНГ ЎГИТЛАРИ

Тўра отанинг ўзи донишманд, ҳар сўзи ҳикмат эди. Менга шифокорлик касбига оид шундай ўғитлар берганди:

Бирор одам хато қилса молу дунёсидан ажраши мумкин. Агар табиб хато қилса, бир бегуноҳ бемор жонидан жудо бўлади. Табиб асло хато қилмаслиги керак!

Ҳар бир шифокорга бемор ўз ҳаётини ишониб топширади. Демак, шифокор меҳнати ортида инсон тақдири туради. Бу улкан масъулият, шуни унутмаслик даркор.

Ҳеч қачон бемордан жирканманг, ҳеч қачон қасамёдга хиёнат қилманг. Ҳар бир беморни ҳурмат қилинг.

Беморнинг дардига бор вужудингиз билан қулоқ солинг, уни таҳлил қилиб,

дардига дармон изланг. Хурсандчилигига шерик бўлинг.

Ташхис қўйишда қийналсанг, дардга даво тополмасанг ҳар томонлама излан, китоблар ўқиб, илгари ном қозонган шифокорларнинг илғор тажрибаларидан ўзлаштир, дардга даво топишга ҳаракат қил. Китоб ўқиш инсонни олий фазилятли қилиб тарбиялайди. Китобни севган олийжаноб инсондир!

Шифокорнинг бемордан ранжишига, хафа бўлишига ҳаққи йўқдир. Шунини яхши билгинки, ҳар қандай дардга чалинган бемор сенинг ёрдамингга муҳтож .

Баъзи беморлар касаллиги туфайли сенинг шаънингга ҳар хил ёмон сўзларни айтиши мумкин. Бундай ҳолат юз берганида шифокор сабрли бўлиб, оғир босиқлик билан беморга тасалли бериши керак. Сенинг инсонийлик ёрдаминг

туфайли дарди ариса, бемор олдида юзинг ёруғ бўлур, кўп савоб иш қилган бўлурсан. Ана шундагина беморларнинг хурматиға, эътиборига муваффақ бўласан.

ОТАМ КАБИ АЗИЗ ЭДИ...

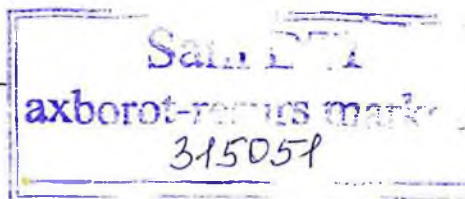
Кўп йиллар олдин Тўра ота томонидан ёзиб мерос қолдирилган “Тарихи Муҳаммадий” ва “Туркистон қайғуси” китобларини завқ билан ўқиб чиқдим. Китобни ўқиганимда менга болалик вақтимда таълим берган ва отам каби азиз бўлган Алихонтўранинг гап-сўзлари бир-бир кўз ўнгимдан ўтди. Тўра отамни иккинчи отам деб билганим учун у кишининг гап-сўзларига завқ билан қулоқ солар эдим, бу инсон беҳуда, ўринсиз гапирмас эди. Ҳар бир сўзи маъноли, донадона гапирар, мулойим ва таъсирчан, ҳар қандай одамни ўзига жалб қила оларди.

Беморларни кўрганда томирини ушлаб мулойимлик билан аниқ-аниқ қилиб беморга савол берар, сўнг унинг

жавобларига қараб керакли тавсияларни берарди.

Бутун вужуди билан Тўра отага ихлос кўйган беморлар у зотнинг айтганларини жон қулоқлари билан эшитиб, дориларини ихлос билан қабул қилишарди. Тўра ота кўрган беморлар яхши шифо топиб кетиб, у кишининг ҳаққига раҳматлар айтиб, дуолар қилиб кетар эдилар. Шифо топган беморлар ҳар жойларда Тўра отани мақтаб, бошқа беморларга тавсия қилар ҳамда бир-бирини эргаштириб келар эди.

Тўра отанинг бир хусусияти менда жуда катта таассурот қолдирган. У ўз касбини жуда севар, ҳеч вақт чарчадим деб айтмасди. Ҳар бир беморга керакли вақт ажрата оларди, уларнинг кийиниши ёки мансабига эътибор бермас, аксинча бемор қанча ожиз бўлса, унга шунчалик раҳм қилиб, кўпроқ эътибор қилар эди. Баъзан ночорлиги кўринишидан билиниб турган хасталарга ич-ичидан ачиниб муолажа ва дори-дармонга ҳақ олмасди. Баъзиларни суяб, турғизиб, тасалли бериб ширин

сўзлар айтарди. Шундай вақтларда бизга “шифо бериш савоб юмуш, хастанни чин кўнгилдан даволаган табиб учун Аллоҳнинг беадад мукофотлари бордир” дерди. Мен ҳам Тўра отамдек табиб бўлсам, деб ният қилар эдим.

Ёшликдаги ширин дамларим узоққа чўзилмади, Хитойда ҳам талотўплар бошланиб, уйғур ерида бойларни қамаш, молини мусодара қилиш, кўзга кўринган таниқли одамларни, зиёлиларни, табибларни қамаш, йўқотиш ҳаракатлари бошланди. Қатағонлар туфайли Тўра ота жон сақлаш учун бошқа юртга чиқиб кетишга мажбур бўлдилар. Аммо у ердан ҳам Тўра отани тутиб олиб турмага ташладилар. Тўрт йилдан сўнг қайтиб келган Тўра ота нотинч вазиятда табиблик ишини бошлаган бўлса ҳам бу золимлардан қутулиш йўлларини истаб халқни уйғотиш ҳаракатига тушишга мажбур бўлган эди.

БИР КИТОБ ТАЪРИФИДА

2014 йил “ Наврӯз ” нашриётида нашр қилинган “ Алихонтўра Соғуний ” номли китобни завқ билан ўқиб чиқдим. Бу китоб Тўра отамнинг набираси Увайсхон Шокиров қаламига мансуб бўлиб, унда Тўра отанинг ҳаёти ва мустақиллик учун олиб борган курашлари содда, тушунарли тилда баён қилинган. 1944-1949 йиллардаги воқеалар батафсил ёритилган.

Муаллиф 1945 йилда туғилиб, шу даврни ўз кўзи билан кўрмаган бўлса ҳам китобни ёзиш учун жуда кўп изланиб, кўп материалларни ахтариб топиб, шу даврни кўрганлардан, билганлардан сўраб аниқлаб ёзганлиги кўриниб турибди. Албатта, Увайсхонтўранинг бу иши таҳсинга лойиқдир.

Шуни аниқ айтаманки, китобда тарихий воқеалар тўғри ёзилган. Уни қунт билан ўқиган одам Тўра ота фақат табиб эмас, балки ўз халқига, буюк туркий миллатларга содиқ ва шу йўлда курашган етук сиёсий арбоб эканлигини билиб

олади. Тўра ота ўзи ўзбек миллатига мансуб бўлса ҳам Уйғур элида миллий инқилобга бошчилик қилиб, уйғур халқининг хурмати ва олқишига сазовор бўлиб, тарихда уйғурларнинг қалбидан мустақкам жой олди.

Тўра отани бу буюк инқилобий ишларидан фақатгина миннатдор бўлибгина қолмасдан, жумхурият раиси лавозимига тайинланиб, маршал унвонини бериб чексиз хурмат-иззат кўрсатилган эди.

“Алихонтўра Соғуний” китобининг сўнгги бобларида муаллиф укаси Бобур хусусида ёзган қиссалари менга шундай таассурот қолдирдики, Тўра отада бўлган ватанни севиш, миллатни суйиш ва империянинг ваҳший терорлик сиёсатига қарши курашиш хислатлари наслдан наслга қолар экан деб ҳис қилдим.

Инқилоб даврини болалик тасавурида яхши билмаган, кўрмаган Увайсининг бобоси ҳақида гурурланиб китоб ёзгани, унда зарур ва аниқ фактларни баён қилгани, яна бир набира Бобурнинг эса

Алихонтўра Соғуний

Шамил Алмазбеков шогирдлари ва клиника жамоаси даврасида. 2015 й.

Алихонтўра Соғуний ўғли
Муҳаммадёрхон билан

Алихонтўранинг набираси-
Бобир Шокиров.

Шамил Алмазбеков
Пекинда ўқиб юрган даври

Алихонтўра Соғуний хазратлари мусофирлик чоғларида илк бор кўним топган маскан-Турдиоҳунбой хонадони. Ғулжа шаҳри, 1931 й.

Турдиоҳунбой Алмазбеков

Қурбонтой қори Алмазбеков

Турдиоҳунбой укаси Қурбонтой қори
фарзандлари ва яқинлари билан

Чапдан: Шамил Алмазбеков ва набираси - Садирбек,
Увайсхонтўра Шокиров, Жасурбек-Шомил Алмазбеков шогирди.

Мухаммадёрхон оиласи билан

Шамил Алмазбеков, Алихонтўра Соғуний набираси-
Увайсхонтўра Шокиров билан

Чапдан: Алихонтўра Соғуний, ўғли - Қутлуғхон Шокиров,
Шамил Алмазбеков, Увайсхонтўра Шокиров,
Мухаммадёрхоннинг ўғли- Алишер.

бутун турк миллатининг бирлиги, шу нуқтаи назардан Ўзбекистоннинг озодлиги, ватаннинг мустақиллиги йўлида қаҳрамонларча ҳаракат қилгани, ҳатто ҳаракатлари амалга ошмаса ҳам умидини йўқотмасдан, турма азобларига бардош бергани, бу азоблар туфайли саломатлигидан айрилиб, ота-бобосидан қолган инқилобий буюк ғояси учун азиз жонини қурбон қилганлиги мени ҳайратда қолдирди.

...Ўшанда тўрт йиллик турма азобидан қайтиб келган Тўра ота инқилобий ишга берилиб, бизлар билан кам мулоқотда бўлди.

1944 йили Шарқий Туркистон инқилоби бошланиб унга йўлбошчилик қилган Тўра ота фақат бизлар билан эмас, оиласи билан ҳам ойлаб кўришмаганлиги китобдан маълумдир. Ҳақиқатдан шундай бўлган. Шу йиллар мен Тўра отани кўрар эдим. У киши инқилоб йўлбошчиси сифатида катта-катта йиғинларда гапирар эди. Шу вақтда маршал даражасидаги Тўра

отани кўриш имкониятига эга бўлсам ҳам, олдига киришнинг ҳеч иложи топилмаган.

Орадан 30 йил ўтгандан кейин Тошкентда уй қамоғида тутиб турилган Тўра отанинг олдига келдим, зиёрат қилиш учун хузурига кирдим. Салом бергандан кейин Тўра отадан “Мени танидингизми,” деб сўрадим. Тўра отам бўлса дарҳол “Сен Шамилсан” деб, жавоб берди. Озгина кўз ёши қилиб, “Кеча отанг раҳматли тушимга кирган эди, бугун сенинг келишинг кўнглимга аён бўлганди” деб айтди.

Мен бу зотнинг хотирасига, ҳар бир нарсани олдиндан билиш қобилиятига яна бир бор қойил қолган эдим.

Тўра отам вафот этганида мен Тожикистоннинг Душанбе шаҳрида ишлар эдим. Телеграммани олиб дарҳол етиб келдим. Тобут кўтарган ва унга эргашган одамлар кўчага сиғмасди. Транспортлар тўхтаб қолган, минглаб одамлар намозни ўқиб мархумни дафн қилишди. Мен ҳам бу маросимда қатнашдим.

Шу вақтгача Тўра отани дуоларимда эсламан. У зотнинг авлодларини ҳурмат қиламан.

Ва шу нарсани айта оламанки, Тўра отамиз турли илмлар қаторида адаб илмини ҳам беҳад эътибор билан ўрганган ва ўзи ҳам бунга амал қилиб эл ичида эъзозланди. Зеро, Абу Али ибн Сино айтганларидек:

*Адаб ила инсон иззат топади,
Обрўю шарафу хизмат топади.
Адаб соҳиби-ла сўзлашган одам
Руҳига дармону лаззат топади!*

Сўзим охирида шуни айтгим келадики, бизнинг Тўра отамиз ҳозирги мустақил Ўзбекистонни ўз кўзи билан кўрганида беҳад қувонарди, чунки Тўра отанинг асли мақсади шу эди. Ўз халқини чет эл босқинчиларидан, мустабид тузумдан озод бўлиб, эрки ўз қўлида бўлган мустақил Ўзбекистонни кўришни бу инсон ҳамиша орзу қилган!

ОЗОД ЎЗБЕКИСТОН - БАХТЛИ МАМЛАКАТ

Мен 86 йиллик умрим давомида иккала даврни ўз кўзим билан кўрдим, унинг тирик гувоҳи бўлдим, бугунги кунларимиз учун беадад шукр.

Мустақилликдан олдинги Ўзбекистон билан ҳозирги Ўзбекистонни солиштириб бўладими? Маҳалла оқсоқолидан тортиб давлат раҳбаригача халқ ўзи танлаб, хоҳлаган одамни раҳбарликка сайлайди. Парламент тизими асосида демократия қонунлари устувор бўлиб, давлат президент раҳбарлигида бошқарилади. Мамлакатимиз ўзининг давлат байроғи, герби, мадҳияси ва ўз конституциясига эга бўлиб, давлат ишлари ўзбек тилида юритилади. Ўз миллий куролли кучларига эга бўлиб, мустақил давлат сифатида дунёдаги ҳар қандай давлат билан тенг ҳуқуқли ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўз табиий бойлигини мустақил давлат

сифатида ўз халқи манфаатлари учун ишлатмоқда.

Шу ватанда яшовчи барча миллатлар тенг ҳуқуқли деб эълон қилиниб, улар тинч-тотув яшаб келмоқдалар. Яратганга шукрлар бўлсинки, ҳаёт фаровонлигига зарар етказадиган ҳар қандай салбий ҳолатлар юз бергани йўқ. Бундан кейин ҳам юртимиз тинч, халқимизнинг ҳаёти ширин бўлсин.

Асосийси, миллатимиз ўз тарихий илдизларига таяниб, ўзлигини йўқотмай, ўз йўлини топиб олгани барчамиз учун катта бахтдир.

Ўзбек халқи дунёга танилди, Бирлашган Миллатлар ташкилоти биносида бизнинг байроғимиз қилпираб туриши кимни хурсанд қилмайди, дейсиз. Мана шуларнинг ҳаммаси Алихонтўра Соғунийнинг мақсадлари эди. Мустабидлар бир вақтлар келажакда миллат йўқолади, тил йўқолади ҳамма инсонлар бир тилда гапириб бир хил урф-одатлар билан яшайдилар деб халқни алдашга уриндилар.

Бундай алдовларга учмаган ақлли, доно Тўра отага ўхшаган виждонли инсонларни мустабидлар ҳар хил йўллар билан қамаб, қийнадилар.

Тарихимизда номлари абадий қолган улуғ шахслар – Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби минг-минглаб зиёлиларимиз мустабид тузумнинг қурбони бўлдилар,

Халқимизнинг тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Жасур, меҳнатсевар, дили пок, меҳмондўст ва меҳрибон бу халқ орасидан ақл-заковатини ишлатиб, жаҳон цивилизациясига катта ҳисса қўшган кўп-лаб алломалар чиқиб, фаннинг турли соҳаларида янгиликлар яратганлар. Алломаларимиз фақатгина илм-маърифат зиёсини тарқатиш билангина эмас, балки одоб-ахлоқ борасида ҳам жаҳонга ўрнак бўлганликларини ҳозирги вақтда дунё тан олади.

Халқимизда “Олим бўлишдан аввал одам бўл” деган чуқур маъноли мақол бор. Бу мақолнинг мазмуни шуки, инсон қайси

соҳада етук олим бўлмасин аввало ҳақиқий инсон бўлиши лозим.

Гап табобат хусусида кетганда Абу Наср Форобий, Абу Бакр ар-Розий, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Хожиб, Абу Райҳон Беруний каби кўплаб алломаларимиз табобат тарихида ўчмас из қолдирганлар. Шунинг билан биргаликда бу зотлар илму маърифат, фан назарияси ва амалиёти билангина эмас шунингдек, одоб-ахлоқ борасида ўрнатқан, ибрат кўрсатиб, инсоний фазилатларга эга бўлганлар. Бизнинг Тўра отамиз араб-форс тилларини мукаммал билганлар. Юқорида айтиб ўтган алломаларимиз асарларини пухта ўрганиб чиққанлар. Асарлардаги мавзуларни чуқур таҳлил қилиб ўз тажрибасида инсон саломатлиги йўлида ишлатиб катта обрўга эга бўлганлар. Жуда кўп хайрли ишларни қилганлар. Тўра ота ҳам ўтмиш алломалари каби гўзал ахлоқ соҳиби эдилар. У зотнинг ҳар бир беморни даволаш жараёнидаги ишларида бу сифат яққол кўзга ташланиб турарди. Мен ҳам Тўра ота изидан бориб, бу

инсонийлик фазилатларга содиқ қолишга кўлимдан келгунча ҳаракат қилдим. Аллоҳга шукр, кам бўлмадим. Халқимнинг ишончи ва ҳурматига эришдим. Атрофдагиларим ва мени билган ҳар бир киши мендан ўрнак олишга интилади.

Узоқ йиллик шифокорлик тажрибамдан шуни билдимки, шифокор малакали мутахассис бўлиши билан бирга ҳақиқий инсонийлик фазилатларига ҳам эга бўлсин. Ибн Сино, Беруний ҳамда Тўра ота каби алломаларимизнинг ахлоқларидан ўрнак олсин. Уларнинг ҳар бир сўзи ва тавсияларни ўзига дастуриламал қилиб олсин. Шундагина халқимиз ишончи, ҳурмати ва хайрли дуоларига сазавор бўлади.

Айтмоқчиманки, ҳар бир шифокор ўз касбини севсин, ўз устида тиним билмай ишласин, тажрибалар тўпласин, ўз манфаатидан бемор манфаатини устун қўйсин! Шундагина ҳақиқий шифокор бўлиб, эл-юрт ардоғидаги инсонга айланади.

Сўзимнинг охирида буюк устозим Тўра отани эслаб, ўзбек тупроғида яшаб, бугунги мустақил Ўзбекистонни ўз кўзим билан кўрганлигимдан ва ундан баҳраманд бўлиб яшаётганлигимдан Аллоҳга беҳисоб шукрлар айтаман.

Илоҳо Ўзбекистонимизга кўз тегмасин, тинчлик бўлсин, бизнинг авлодларимизга мана шундай ҳур ватанда яшаш доимо насиб этсин.

Азиз халқим, бу кунларга шукроналар айтайлик, “Ватанни севиш иймондандир” деган улуғ сўзни бир сония бўлса ҳам унутмайлик.

Умримнинг сўнгги йилларида озод, ҳур Ўзбекистон заминида яшовчи кишиларга хизмат қилиб келмоқдаман. Хузуримга шифо излаб келган ҳар бир бемор учун хизматга шайланар эканман, бунинг асосий сабаби Тўра отанинг юрагимга табобатга ўт ёқиб, ҳаққимга қилган дуолари ва умримнинг ўтган йилларида хитой тилини яхши ўзлаштириб, хитой халқ табобатини ўрганиб олганимдандир. Абу Наср

Форобий, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос
Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий сингари буюк
зотларнинг табобатга оид асарларини
қудратим етгунча ўрганиб, дину ирқидан,
миллатию, жинсидан, моддий аҳволидан
қатъи назар, олдимга шифо излаб
келганларга ёрдам бериш ҳаётимнинг
мазму-нига айланди. Мен бундан фахрла-
наман ва жуда мамнунман. Яратганга
шукроналар айтаман.

Шунингдек Тўра ота каби менга
таълим- тарбия берган, иш ўргатган барча
устозларимга самимий миннатдорчили-
гимни билдираман.

ИККИ ҚАРАМА ҚАРШИ КУЧ НАЗАРИЯСИ

Менинг даволаш жараёнида яхши натижаларга эришишимнинг асосий сабаби, Шарқ таобатининг асоси бўлган икки қарама қарши куч назариясини пухта ўрганиб уни ўз тажрибамда қўллаганимдан деб биламан. Бу ҳақда қисқача тўхталиб ўтишни лойиқ топдим.

Икки қарама-қарши куч назарияси барча Шарқ таобатида қўлланадиган назариядир. Бутун табиатдаги жонли ва жонсиз унсурлар жуфт яратилган бўлиб, бир сўз билан айтганда табиатда жуфти йўқ нарсанинг ўзи йўқдир. Одамзот табиатдаги бутун мавжудотларнинг жуфт-жуфт эканлигини қадим замонлардаёқ билишган.

Агар ҳашаротлар бўлмаса, ўсимликлар чангланмайди ва жуфтлашмайди. Бунинг натижасида ўсимликлар мева

бермайди. Фақат Яратганнинг ўзигина танҳодир.

Ҳатто биз билмаган элементларнинг ҳам жуфти бор ва бу жуфтликлар бир-бирига қаршидир. Улар ўртасида доимий, тинимсиз кураш боради. Булар орасидаги курашга қарамасдан улар тенг мувозанатда бўлади. Мабодо бу мувозанат бузилса, табиатда ўзгариш пайдо бўлганидек, одам организмида ҳам патология, яъни касаллик келиб чиқади. Бундай жуфтлик назарияси билан инсон организмига назар солсак, бутун организмнинг жуфт эканлигига гувоҳ бўламиз. Масалан икки кўз, икки қулоқ, икки буйрак, икки оёқ, икки қўл ва ҳатто бизга тоқ кўринган юрак, жигар, ошқозон ҳам жуфт ҳолда яратилган. Баъзи кишилар ичак битта деб айтишади. Назар солсангиз шу ичакнинг ёнида бир-бирига бирлаштирилган чизиқ борлигини аниқ кўрамиз. Физиологик жараёнга келганда, яъни организмнинг хизматини текшириб кўрганимизда, уларнинг жуфтлигини

қўрамиз. Мана шу жуфтлик туфайли уларнинг фаолияти давом этади, инсонга ҳаёт бағишлайди. Бундан ташқари организмнинг бутун элементлари ва гормонларининг ҳаммаси жуфт яратилгандир. Масалан, меъда ости безидан инсулин деган гормон ишлаб чиқиб, озуқа билан кирган қанд моддасига таъсир қилади, уни организмга мослаштириб, тенглигини ушлаб туради. Агар бу тенглик бузилгудек бўлса, организмда касаллик аломатлари сезила бошлайди.

Бир бутун организм устида тўхталганимизда организмда мавжуд бўлган жуфтлик фақат анатомия эмас (қурилиш) барча физиология жараёни ҳам жуфтлик ҳисобига ўз хизматини давом эттиради, ўзгартиради, кучайтиради, секинлаштиради ва ҳаётни давом эттиради. Шунинг учун ҳар бир шифокор, жуфтлик(икки қарама қаршилик) назариясини яхши ўрганиб, ўз фаолиятида тадбиқ қилганида эди, жуда яхши натижаларга эришган бўлар эди.

Шарқ таболатини иккига бўлиш мумкин.

1. Қадимий Хитой шарқ таболати

2. Осиё, Африка қитъаларида яшовчи давлатлар, миллатлар таболати.

Бу икки таболат бир-бири билан алоқаси бўлмай бир-биридан ўрганиб тараққий қилган бўлмаса ҳам моҳият жиҳатидан бир бирига яқиндир.

ИН – ЯН НАЗАРИЯСИ

Ин тушунчаси Хитой тилида салбий, ян эса ижобий маънони англатади. Шуни билиш лозимки, бу икки мавзу табиат мавзуси бўлиб, асосан табобатда кўпроқ ишлатилади. *Оммавий халқ орасида ва адабиётда кам ишлатилади. Шунинг учун “ин-ян” – бу “салбий-ижобий” деган маъно унга тўлиқ таъриф бера олмайди.*

Табиатдаги барча мавжудотлар жуфт яратилгани барчага маълум. Демак бу мавжудотларнинг бири ин бўлса, иккинчиси яндир. Уларни ажратиб олиш қийин эмас.

Масалан:

Кучли – ян, кучсиз – ин

Иссиқ – ян, совуқ – ин.

Ҳаракат – ян, ҳаракатсиз – ин.

Ёруғ – ян, қоронғулик – ин.
Юқори – ян, паст – ин.
Овқатни истеъмол қилиш – ян, уни
чиқариш – ин.
Нафас олиш – ян, уни чиқариш – ин.
Қуруқ – ян, хўл – ин.
Жаҳлли – ян, жаҳлсиз – ин.
Уйқусизлик – ян, кўп ухлаш – ин.
Ақллилик – ян, ақлсизлик – ин.
Баданнинг орти – ян, олд томони – ин.
Кўл орқа қисми – ян, ички томони – ин.
Эркак – ян, аёл – ин.
Катта одамлар – ян, кичиклар – ин.
Ёш йигит – ян, қари одам – ин.
Ўткир касалликлар – ян, сурункалиги – ин.
Кўп гапириш – ян, кам гаплик – ин.
Юқори ҳарорат – ян, паст ҳарорат – ин.
Оғиз қуриши – ян, сўлак оқиши – ин.
Катта – ян, кичик – ин.
Кун чиқиши – ян, кун ботиши – ин.

Бундай мисолларни кўп келтириш мумкин. Улар асосида табиат ва инсон организмидаги физиологик патология,

яъни соғлиқ ва касаллик ҳолатларининг жараёнига ин ва ян деб баҳо бериш қийин эмас. Аммо “ин ва ян” жараёнини аниқлаш, уни амалиётга татбиқ қилиш, организмда давом этаётган сон- саноқсиз физиологик патологияни, яъни касалликни тўғри аниқлаб, унга ташхис қўйиб, даволаш осон иш эмас. Бу ҳақида биз қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз.

Ян ва ин бир-бирига қарама қарши бўлса ҳам, улар тенг ҳолатда бўлишади. Физиологик ҳолат бу оддий тилда айтганда саломатликдир. Биз юқорида айтган жуфтликлар бир-бири билан курашиб, ин – янга айланиши, яъни бири иккинчисини йўқ қилиши мумкин. Масалан, жуфтсиз қолган ян ўзига дарҳол жуфт топади. Буларнинг баробарлиги мутлоқ эмас. Расмга эътибор беринг: бу ерда қора томони ин, оқ томони яндир. Қора шаклнинг ўртасидаги оқ нуқта бу янга ваколатлик қилади, оқ томондаги қора нуқта эса, инга ваколатлик қилади. Демак булар бир-бирининг

ядросини тута олади. Бу расмдаги ҳолат шуни кўрсатадики, “ин – ян” физиологик кураш жараёнида бир-бирига қарши бўлса ҳам, тенгликни сақлаб қолган ҳолатда ичдаги ядро ўсиб, ин – янга, ян эса инга айланади ёки бир-бирини йўқ қилиб юборади. Бу ҳолат одам организмида рўй берса, организмдаги физиологик патология бузилган, яъни касаллик пайдо бўлган деб ҳисоблаш мумкин. Яна бу ҳолатни иссиқ-совуқ, ҳўл-қуруқ мизожнинг бузилиши деб ҳам аташ мумкин. Агар бундай ҳолат табиатда ёки касалликни даволашда рўй берсачи? Унда бу ҳолат жуда катта масъулиятни талаб этади.

Табиатдаги жараёнлардан бирмунчасини мисол келтирсак, масалан, Қуёш, унинг иссиқлик қудрати “ян”, Ой эса қуёшга нисбаттан кучсизроқ нур таратгани учун “ин” деб аталади. Энди Қуёшнинг ўзини олиб қарайдиган бўлсак, унинг нури ва дунёга ҳаёт бағишлаши, унинг тонгдан аста-секин кўтарилиб, заминни қиздириши

ҳамда унинг парвози тахминан соат бирларгача бўлиб ўтиши ҳолатларини “ян” ва тушдан кейин унинг нурининг пасайиб, кечга яқин ботиб боришини, “ин” деб аташ мумкин.

Ойни гарчи “ин” ҳолатига киргизган бўлсакда, унинг тўлиқ бўлиб, тўлишган жараёнини “ян”, аксинча секин-аста кичрайиб бориш ҳолатини “ин” деб аташ мумкин. Мана шу мисоллардан кўриниб турибдики “ин ва ян” мутлоқ нарса эмас, бирини бири ёпади ёки бутунлай йўқ қилиб юбориши мумкин. Ёлғиз “ин” ёки “ян” ҳақида гап кетганда буларнинг бутунлиги ҳам мутлоқ эмас. Улар ҳам парчаланадилар. “Ян” – ян га, “ин” – ин га айланиши мумкин. Уларнинг бу ҳолатларига табиатдан яна бир мисол келтириш мумкин. Масалан, булутнинг ўзини “ин” деб атасак, Қуёшни тўсиб қўйиш жараёни “ян” деб аталади. Шу пайтда Қуёш таъсирида булутдан ёмғир пайдо бўлиб ёғиши “ян” ҳолати бўлса, ёмғирнинг ерга қўйилиб ва совуқ

бўлганлиги бу “ин” деб аталади. Ёмғирнинг ер юзига ҳаёт бахш этиб, яна буғланиб осмонга кўтарилиши “ян” ҳолати деб аталади. Демак, мисоллар ёрдамида биз “ян” ва “ин”ларнинг кураш жараёнида бири-бирига айланиши, парчланиши ва алмашишини билиб олдик.

Бу ҳолатнинг одам организмида содир бўлиши, яъни организмга озуканинг кириб, ҳаёт бахш этиши бу – “ян”дир, тайёр озуканинг парчалангач, қонга ўтиб, қон орқали организмнинг ҳар бир бурчагига етиб бориши – бу “ин” ҳолатидир. Чунки қоннинг оқиш ҳолати бўлмаса, озуқа хужайраларга етиб бормайди ва организмни озуқа билан тўлиқ таъминлай олмайди. Бу жараён “ин” бўлади. Тананинг озуқа туфайли жонланиб ҳаракатга келиши, бу “ян” ҳолати дейилади. Агар озуқа организмга тўлиқ етиб бормаса, ҳар қандай организм хизмати пасайиб сустлашади. Бу жараён “ин” га айланади. Озуқа агар

бутунлай тўхтаса, “ян” ҳалок бўлади. Организмда шу аъзонинг ҳаёти тугайди.

Яна бир мисол келтирсак: Биз кундалик ҳаётимизда турли хил озуқаларни истеъмол қиламиз. Озиқ-овқатлар пировардида глюкозага айланади. Агар глюкозанинг миқдори ошиб кетса, организм инсулин гармонини ишлаб чиқариб, ортиқча қанд моддасини, яъни глюкозани глюкогинга айлантириб, жигарга жойлаштиради, бу билан организмдаги қанд моддасини меъёрида тутиб туради. Танада ҳеч қандай паталогия (касаллик) аломати кўринмайди. Мабодо инсулин яхши ишлаб чиқарилмаса, яъни унинг миқдори шакарга нисбатан кам бўлса, биз истеъмол қилаётган глюкозанинг меъёри ошиб кетиб, паталогия – қандли диабет касаллиги юзага келади. Ўз вақтида бунинг олди олинмаса, ёмон оқибатларни келтириб чиқаради. Мана шу мисолда бир-бирига қарама қарши бўлган инсулин ва қанд моддаси “ин” ва “ян” тенглигининг

бузилишини билдирди. Организмдаги кучларнинг бузилишини тўғри англаб, тўғри ташхис қўйиб, даволаш лозимдир. Бу ҳолатлар организм ичида бўлаётган жараён бўлса ҳам, аммо касаллик организмга ташқаридан киради. У инфекциялар, урилишлар, руҳий зарбалар ва бошқа сабаблар бўлиши мумкин.

ТАШХИС ХУСУСИДА СЎЗ

Ҳар қандай касалликка тўғри ташхис қўйилса, уни муваффақиятли даволаш мумкин ёки мумкин эмаслиги ҳақида хулосага келиш мумкин. Организмдаги патологияни (касалликни) аниқлаш мураккаб, ўта масъулиятли ва муҳим вазифадир. Икки қарама қарши куч назариясини тўғри қўллаш тўғри ташхис қўйишга ва даволаш тактикасини аниқлашга ёрдам бериши мумкин. Тўғри ташхис қўя олмаслик натижали даволашга олиб келмаслиги ва даволаш жараёнларида хатоликларга сабаб бўлиши амалиётда минглаб марта ўз тасдиғини топган.

Ҳар қандай касалликнинг келиб чиқишига ички ва ташқи омиллар таъсир қилади. Масалан, соғлом организм сиртдан кирган таъсирлар туфайли касалланади. Ташқи томондан микроб кирди деб фараз қилайлик. Оддий грипп касаллиги соғлом организмга ташқи томондан кириб, инсон

танасига таъсир ўтказади. Бу “ян” (ожиз ян) ҳолатидир. Касаллик бир неча кун кучаяди, вирусга қарши курашадиган организмнинг қаршилиқ имунитет тизими бунн ўз вақтида йўқ қила олмайди. Бу ҳолат “ин” ҳисобланади. Бу икки куч орасида кураш бориб, касалнинг иссиғи ошади. Боши оғрийди, иштаҳаси камаяди ва бошқа кўпгина аломатлар кўринади. Демак, вирус билан организмдаги қаршилиқ кучи ўртасида кураш бориб, кўпгина аъзоларнинг тенглиги бузилади. Шунинг учун ҳар қандай касалликда тенгликни бузадиган бошланувчи ва эргашувчи кучлар пайдо бўлади. Кураш натижасида имунитет тизими “ян”га айланади ҳамда вирусни секин-аста енгиб, организмни микроблардан тозалайди, касалликни пасайтира бошлаб, танани соғломлаштиради.

Шарқ табобати икки қарама-қарши куч, фақат организмга кирган микроб туфайли тенгликлар йўқолиши мумкин деб ҳисобламайди. Чунки ташхис кўйиш

вақтида организмдаги барча қарама қарши кучларни аниқлаш керак. Масалан, баданнинг иссиқлиги, ичакларнинг бузилиши (тирриқ-қабзият), нафас олиш, сийдик чиқариш тизимлари, семириш-озиш, йўталнинг қуруқ ёки балғамли ҳолатларига тўғри ташхис қўйиб даволаш керак. Мана шундагина касалликни енгиш мумкин.

Баданнинг иситмага чалиниш ҳолати “ян” ҳисобланади. Иситмани тушириш учун касални кўп терлатиш ёки кўп сийдириш керак, беморнинг ичи келмай қолганда, уни юмшатиб баданини тозалаш керак. Уйқусиз бўлиб, асаби жиддийлашса, ухлатиб тинчлантириш керак. Бундай ҳолатларда икки қарама қарши кучни ҳисобга олиб, уларни тенглаштириш лозим. Даволаш жараёнларида юқори “ян”га “ин”, юқори “ин”га “ян” усулларини қўллаш ёки дори-дармон усулларидан фойдаланиш орқали кучларни тенглаштириш мумкин ва лозим.

Ҳозирги замонавий медицинада ташхис қўйишда жуда кўп қулайликлар

яратилган. Замоनावий лабораториялар, рентген, юқори товуш билан текшириш, компьютер (МРТ) текширувлари ва шунга ўхшаш қулайликлар бизга ўз вақтида тўғри ҳамда аниқ ташхис қўйишга ёрдам беради. Аммо бу билан даволаш жараёнларида хатоликлар бўлмайди дегани эмас. Баъзида “ўз оёғим билан кирган эдим, шифохонадан кўтариб олиб чиқиб кетишди” деган гапларни эшитиб турамиз.

Фан-техника ривожланган ҳозирги пайтда касалликларни келтириб чиқарадиган биз билмаган жуда кўп сабаблар ва омиллар ҳам мавжуд.

Беморлар ўз касалини даволаш учун тажрибали шифокорни қидиришади. Унга ихлос қилишади. Фалон шифокорнинг тажрибаси жуда яхши, қўли енгил деб бир-бирларига гапиришади. Мен ўз ҳаётий тажрибаларимдан келиб чиқиб айта оламанки, организмдаги икки қарама қарши кучнинг тенглигини тўғри аниқлаб ва ташхис қўйиб, касалликни муваффақиятли даволаб, халқ ичида ҳақиқий

хурматга сазовор бўлган тажрибали шифокорлар жуда кўп. Лекин баъзи шифокорлар бу икки қарама қарши куч, “ин ва ян” ҳамда “иссиқ-совуқ, хўл-қуруқ” назариясига ишонмайдилар, уни билишни ҳам хоҳла-майдилар.

Бундан кўп йиллар олдин профессор Мажидов таклифи билан биринчи сонли республика шифохонасида ишлар эдим. Профессор бир йиғилишда мендан ҳамкасблар учун Хитой халқ табobati ҳақида гапириб беришимни сўраб қолди. Мен икки қарама қарши куч “ин ва ян” ҳақида бир оз гапириб ўтдим. Шифокорлар менинг устимдан кулиб, ҳатто Шамил Қурбонович номининг ўрнига “ин-ян доктор” деб мазах қилганликларини эшитганман.

Тарихда шундай ривоят бор: қадимда Ибн Синонинг ҳузурига кўплаб беморлар келиб, навбатда туришар экан. Ибн Сино уларнинг томирларини ушлаб туриб касаллигини айтиб ташхис қўяр экан. Сўнг уларга тавсиялар бериб, парҳезлар буюрар

эди. Беморларнинг ҳаммаси шифо топиб тузалар экан.

Яқин вақтларда Қирғизистоннинг Тўқмоқ шаҳридаги бир машхур табиб ҳам Ибн Сино каби томир уришига қараб ташхис қўяр эди. Унинг ташхислари аниқ бўлиб, касалнинг юз қиёфаларининг ҳолатини ҳам айтиб берар, барча ундан шифо топиб тузалар эди. Шунинг учун мамлакатнинг бошқа жойларидан ҳам шифоталаб киши-лар унинг ҳузурига оқиб келар эди. Мен бунга ўзим гувоҳ бўлганман. Ҳокимият-дагилар табибнинг фаолиятини чеклаб қўйдилар, ҳатто уни ёлғончи, фирибгар ва товламачи деб қўп маротаба жазоладилар. Табиб халқ ҳимояси остида яна ишлаб юрган эди. Аммо бир прокурор сохта айблар топиб, унинг устидан жиноят иши очади, суд эса прокурорнинг қарорини амалда тасдиқлаб, узоқ йилларга қамаб қўйиш тўғрисида ҳукм чиқаради. Ҳукм ўқилгандан сўнг табиб прокурорга қараб туриб шундай дебди: “сенда саратон касали бор, қўп яшамайсан, уни вақтида даволат”.

Прокурор эса: “Сен ёлгончисан, мени алдашга ҳаракат қилмай кўяқол” дебди. Орадан бир неча вақт ўтгандан кейин прокурорнинг ошқозонидан оғриқ тура бошлабди. Москвага бориб текширтирса ҳақиқатдан ҳам ошқозонида саратон касаллиги борлиги аниқланибди.

Тарихимизда бу моҳир табибга ўхшаган инсонлар кўплаб ўтган. Шунини аниқ айтаманки, булар ўз касбларига чин дилдан содиқ бўлиб, ўз ақл-заковатларини ишлатиб икки қарама-қарши куч назариясини тажрибаларида яхши фойдаланганлар.

Китобимиз қаҳрамони Алихонтўра Соғуний ҳам ана шундоқ ақл-заковатли, моҳир табиблардан эдилар. Икки қарама-қарши куч назариясини пухта ўзлаштириб, беморга тўғри ташхис қўйиб хаста беморларни самарали даволаганлар. Очиғини айтганда, бу зотни бобомиз Ибн Сино йўлидан бораётган давомчилардан десак муболағи бўлмайди. Бутун бир организмни ҳаёт жараёни, жуда мураккаб бўлганлиги

туфайли, инсон организмида бўладиган патологиялар яъни, касалликлар мураккабдир.

Ҳар қандай патологияда, касалликда организм ичидаги тенглиги бузилган кучлар бир эмасдир, яъни танҳо эмасдир. Унинг доираси кенг ва ҳар хилдир. Шунинг учун ҳар қандай касаллик кўп белгиларга эга бўлади. Бу жараёни аниқлаш учун шифокордан куч, билим, тажриба ва сабртоқат талаб қилинади. Буларнинг ичида қай бири асосий сабаб ва қай бири қўшимча белгилар эканлигини аниқлаб олиш лозим. Биринчи навбатда бузилган қарамақаршилиқни аниқлаб даволаш билан бирга унга тегишли ва у келтириб чиқарган қўшимча тенглиги бузилган қарамақаршилиқларни даволаш керак, албатта. Шундагина муолажамиз яхши натижа олиб келади.

Дарҳақиқат, мен ўзимнинг узоқ йиллик тажрибамдан келиб чиқиб айтаманки, бу икки куч “ин ва ян” ҳамда “иссиқ-совуқ, хўл-қуруқ” назарияларини

пухта ўрганиб, уни тиббиёт илмининг замонавий ютуқлари билан уйғунлаштириб олиб борилган фаолият муваффақиятли натижа беради.

Ана шундай йўл тутсангиз халқнинг энг яхши шифокорига айланишингиз мумкин. Гарчи эски ҳақиқат бўлсада яна кўшимча қилар эдимки, ҳар бир шифокор ўз фаолиятини янада кенгайтириб, тажрибаларини ошириб, мунтазам илмий рисоаларни мутолаа қилиб бориши, беморларга чексиз меҳр ва ҳурмат кўрсатиши, халқ саломатлиги йўлида жонкуяр бўлиши лозимдир. Ёшлик давримда устозим Алихон Тўра Соғуний мени табобат йўлига ундаб, “сен шифокор бўлгин, сендан яхши табиб чиқади”, деб айтганлари ҳеч эсимдан чиқмайди. Бу улуғ зот бизга доимо “шифокорлик савоб иш бўлибгина қолмай, покиза ва ҳалол касбдир; шифокор бўлиб етишганигда покиза ва ҳалол бўл, ҳеч қачон беморларни ўзингдан паст тутма, уларга меҳр қўй, доим уларни улуғ бил, ҳурмат қил, шундагина сен беморлар учун

хурматли кишига айланасан” деб таъкидлардилар. Оз муддат бўлса ҳам бу зотдан тарбия олганим туфайли, бутун илму заковатим ва умримни беморларни даволаб соғайтиришга бағишладим. Табиий фанларни ва ўз касбимга тегишли фанларни яхшилаб ўргандим. Энг аввало, халқ оммасининг руҳиятига кириб боришга ҳаракат қилдим. Бутун вужудим билан унга шўнғиб, мендан кўра катта тажрибага эга бўлган устозлардан билим олдим. Ҳатто Хитой тилини ва хитой ёзувларини ҳам ўзлаштириб, Хитой халқ табобатига тегишли кўпгина қадимий китобларни ўқиб ўргандим. Бунинг натижасида икки қарама қарши куч назариясини диққат билан ўрганиб, уни амалиётимга татбиқ қилганлигим туфайли 86 ёшга кириб, бунинг 61 йилини шифокорликда ўтказяпман. Шифокорлик фаолиятим туфайли қайси давлатда бўлмасин халқнинг ишонч ва меҳр-хурматини қозондим. Бундан мен жуда ҳам мамнунман.

«ШИФО УЛ-ИЛАЛ»
(«ДАРДЛАР ДАВОСИ») РИСОЛАСИ
ШАРҲИ

1

Алихонтўра Соғуний нафақат инсон руҳини ва қалбини даволашга, унга тўғри маърифий йўл кўрсатишга бел боғлаган ижодкор, балки инсон танига жисмоний шифо беришга жазм этган шифокор ҳам эди. Алихонтўра қочоқликда юрган 1937 йилда яратган «Шифо ул-илал» («Дардлар давоси») номли тиббий рисола фикри ожизимизнинг далилидир. Рисоланинг маълум қисми биринчи марта жорий кирилл имломизда «Шарқ юлдузи» журналининг 1996 йил 6-сонида босилиб чиққан, орадан 8 йил ўтгач, рисола Алихонтўра Соғуний авлодларининг саъй-ҳаракатлари билан китоб ҳолида нашр этилган эди.

Алихонтўра Соғунийнинг фикрича, "Дин илмини билмак, ўқимоқ ҳар бир

мусулмонга қандай фарз бўлса, тиб илмини билмак ҳам шундоқ фарздир”. “Тиб илмини билмак” учун эса кўплаб табиий фанларни билиш, биология, кимё, физиология, география, физика каби бир қанча фанлар қонуниятларидан чуқур хабардор бўлиш тақозо этилади. Демак, у дин ва тиббиётни бир-бирига зид эмас, балки бир-бирини тўлдирувчи ҳодиса деб билади: “Агар киши дин илмини билмаса, иймон, охиратга зиён бўлур, тан илмини билмаса, турмуш-тирикчилик роҳати бузилур”. Шуниси эътиборлики, бу фикрни мусулмон оламидаги табиб ва уламнинг ҳали ҳеч бири Алихонтўра Соғунийдек очиқ, самимий, лўнда ва мантиқли ёзма ифода этмаган эди, десак хато бўлмайди. Ҳар ҳолда биз бундай манбаларни кўрмаганмиз.

Алихонтўра Соғуний ўз рисоласининг муқаддимасида бу асарни ёзиш сабабларини қуйидагича изоҳлайди:

“... ёдгор бўлурлуқ бу тўғрида бир неча асар, китобчалар ёзмоқ ва ҳам шу илмдан ўқитиб, бир неча ислом болаларини тарбият қилмоқ, фалокатда қолғон миллатим учун муҳим хизматларда бўлмоқ кўнглимдаги биринчи орзу-тилакларимдан бўлса ҳам бу кунги чоғлиқ муяссар бўлмади. Бундан кейин бўларму деган умидим бор. Энди ҳаммасини қилолмасам ҳам ҳаммасидан қуруқ қолмай деб, ўз фарзандларим учун ушбу диёрда, яъни Ила ва Ғулжа Туркистон, Фарғона мусулмонлари ичинда кўпроқ бўладурғон иллат-касалларни баён қилиб, шуни шифо-даволарини ёздим, лекин бу варақ юзига ёзган сўзларим ўзим 25-30 йиллар шу илм ичинда хизмат қилиб, кўзим бирла кўриб, кўлим бирла ишлаб тажриба қилғонларимдур. Агар фарзандларимиздин қайсилари ақл-фаросатли бўлиб, зийраклик бирла ушбу сўзларни ўз ўрнида ишлатса, бошқа жоҳил табибларга ҳожатлари тушмас, деб

ўйлайман”. У тиббиётнинг вазифаси, тиб аҳлининг масъулияти ҳақидаги мулоҳазаларига чиройли якун ясай туриб, куйида баён этилувчи ўз фикрининг биров томонидан тўлдирилишига ҳожат қолдирмайди: “Ҳар бир касбларда агар киши хато қилса, зарари молга етар, агар тиб илмида хато қилса, жонга етар”.

Албатта, бу асарни мутолаа қилишдан аввал, рисоланинг қачон, қайси даврда ва қай шароитда ёзилганлигини, бу даврда тиббиётнинг ривожини қай даражада бўлганлигини назарда тутиш керак.

2

Алихонтўра Соғунийнинг тиббий қарашлари Шарқ табобатида, хусусан Хитой ва Туркистон табобатида анъанавий ҳукм суриб келаётган мизож назариясига бориб тақалади. Муаллиф ёзади: “Билмак керакким, кишининг мизожи тўрт турлик: қуруқ-иссиқ, хўл-

иссиқ, қуруқ-совуқ, хўл-совуқ. Яна инсонда тўрт турлик суюқ модда бўлур, биринчи сафро, иккинчиси савдо, учинчиси балғам, тўртинчиси қон”.

Рисолани мутолаа қилиш Алихонтўра Соғуний табиб сифатида овқат ҳазм бўлиш тизимининг моҳиятини, ҳозирги тиббиёт ва унга боғлиқ фанлар нуқтаи назаридан ҳам тўғри тушунганлигини кўрсатади. Вужуддаги узвларнинг қандай жойлашганлигини, уларнинг ўзаро боғлиқлигини ва функционал вазифаларини билиш тиббий билимларнинг энг бирламчи асосларидан бири ҳисобланади. Ичга тушган таомнинг, озуқанинг ҳам ўз вазифаси бор. Нимани, қачон ва қанча истеъмол қилиш ҳам ақл-идрок билан белгиланиши керак. “Демак, ҳар бир иллат-касалларнинг боши биринчи сабаби емак, ичмак тартибсизлигидан бўлур, – деб ёзади Алихонтўра Соғуний. – ... ғизо тартибини яхши сақлаган киши

умр бўйича бетоб бўлмаслиги мумкин-дир”.

Алихонтўра Соғуний фикрича, танда қон муҳим вазифаларни ўтайди: “Қон бўлса ҳамма бадандадур, агар бир тола тукнинг тагига қон етмай қолса, унга заҳмат етар”. Қолаверса, тананинг соғлиғи сафро, савдо ва балғамнинг ўз жойида туришига, ортиқ ё кам бўлишига боғлиқ. Уларнинг кўп ё озлиги эса истеъмол қилинадиган таомларнинг турига ва сифатига, пиширилиш усулига боғлиқ бўлади.

Бу фикрлардан келиб чиқадиган дастлабки хулоса шуки, ўз сиҳатини ўйлаган инсон ўз танасининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда малакали мутахассислар ёрдамида ўз овқатланиш тартибини, овқатланиш меъёрларини, истеъмол этиладиган овқатлар таркиби ва сифатини, масаллиқни қай йўсинда пишириш қоидаларини ишлаб чиқиши ва унга қатъий амал қилиши керак.

Маълумки, Шарқ табобатида сафро – куруқ-иссиқ, савдо – куруқ-совуқ, қон – хўл-иссиқ, балғам – хўл-совуқ ҳисобла-нади. Уларнинг инсон баданидаги мўлжал-меъёрининг мувозанати инсоннинг соғлиғидан ташқари унинг феъл-атворини, ташқи кўринишини, руҳий ҳолатини ҳам тавсифлайди ва ифодалайди. Бу ҳақида Алихонтўра Соғуний қуйидагича ёзади: “Қон мизож бўлган кишининг аломати: тани – этлик, юзлари қизил, тўлиқ бетлик, хушфеъл, хушқилиқ, кўнгли қувончоқ бўлур. Юраги қенг, ўзи баҳодирсифат, тани қувватли бўлур, Сафро мизож одамнинг белгиси кўпинча буғдой рангли, юзи этсиз, ўзи қотмол, юраги тор, зардаси тез, ўлтириб-туриши енгил, жонсаракроқ бўлур. Савдо мизожнинг аломати – ранги-рўйи қорамтир, баъзиси темирқаро, гоҳ бириси тол рангида. Юзи гўштсиз, ўзи қотмол, ориқ, бадхўй, бадфеъл, кўрқоқ бўлур. Балғам мизожли одамнинг белгиси — кўпинча оқ тусли, юзлари лўппи, этли,

танлари юмшоқ, уйқуси кўп, ўлтириб-туруши оғир, ғамемас, ўзи қўрқмас бўлур, қорни катта, семиз одамлар ҳаммаси балғам мизожли бўлурлар”.

Алихонтўра Соғуний ўз тиббий қарашларини ва даволаш усулларини баён қилишда Шарқ табобатида эътироф этилган қуруқ-иссиқнинг икки турли бўлиши ҳақидаги ғояга таянади, яъни уларнинг биринчиси, сафроли қуруқ-иссиқ, иккинчиси эса, сафросиз қуруқ-иссиқ. “Агар бир одам сафроли қуруқ-иссиқдан оғриган бўлса, аломати шулки, томири илдам ҳам ингичка солур. Юз, кўз оқлари сарғимтир, оғзининг таъми эрмандек тахир бўлур. Чанқоғи кўп, иситмаси ўткир, баданлари, оғиз-бурун, тил-томоқлари қуруқшаб турур. Бунинг устига сийдиги сариқ бўлиб, кўнгли айниб, оз-кўп сафро ёндириб (кустуриб) турса, бу оғриқнинг албатта сафродан бўлғонлигига ҳеч бир шак-гумон қилмаслик керак. Агар сафросиз қуруқ-иссиқ бўлса, оғизнинг тахирлиги, юз-

кўзнинг сариқлиги, кўнгли айниб, сафро ёндиришлиги бўлмайдур”, - деб ёзади Алихонтўра Соғуний.

Шарқ табобатида ҳўл-совуқнинг ҳам икки турли бўлишига таянилади. Улар ҳам ўз навбатида балғамли ва балғамсиз ҳўл-совуққа бўлинади. Улардан ҳар бирининг хасталиклар турлари ва сабабларини аниқлашда муҳим ўрин тутувчи ўзига хос аломатлари мавжуд бўлади, касалнинг тақдири кўпинча табибнинг уларни қай даражада билишига, фарқлай олишига, фаросатига боғлиқ бўлади. Демак, Алихонтўра Соғуний фикрига кўра, “Агар бир киши балғамли ҳўл-совуқдан оғриси, аломати шулким, томирлари йўғонроқ бўлиб, ақрин (секин-секин) юмшоқроқ, бўшроқ солур. Ташналик, оғзи бемаза бўлмас, оғзи-бурни сувланиб турур. Кўз-қовоқлари шишмол бўлур. Уйқуси кўп, иситмаси бўш, пешоби оқ, баданлари оғир бўлур. Агар балғамсиз ҳўл-совуқ бўлса, оғиз-бурни кўп сувланмас, юз-кўзи

қовоқлари кўпчиб, шишмол бўлмас. Бошқа аломати ўрнида бўлур. Агар бир киши қон кўплигидан оғриган бўлса, аломати шулки, томири йўғон бўлиб, тўлиқ бўлиб, ҳам илдам, ҳам юқорига сачраб, қаттиқ тез солур. Юз-кўзлари, оғиз-дудоқлари қизил бўлур. Айниқса, тил уч четлари ортиқроқ қизил бўлур. Оғзи қон тамланиб, жигар маза бериб турар. Боши, кўзлари, қовоқлари, бутун баданлари оғирлашиб, музгак босиб турар, кўл томирлари, чекка томирлари кўкариб, ирғиб чиқиб турар. Иситмаси қаттиқ бўлиб, ўзи терлаб турар. Пешоби қизил бўлур. Агар киши қуруқ-совуқдин оғриси, аломати шулки, томири ингичка бўлиб, кўп юқори кўтарилмай остинроқ солур. Лекин уриб турган томирға кўл босиб турса, қаттиқроқ уринур. Оғиз-бурни, юз-кўзлари, бошқа баданлари қуруқшаб турар. Уйқуси оз бўлиб, фикр-хаёлида ҳар турли қарамақарши ўй кўп бўлур. Орқа пешоби қорамтир келур. Иситмаси бўш бўлур”.

Алихонтўра Соғуний ўз рисоласида агар оғриқ юқорида айтилган тўрт модда, яъни, сафро, савдо, балғам, қон — шуларнинг бирида бирови кўпайиб кетганликдан бўлса, бу вақтда танқия қилиш лозимлигини, яъни танадан ошиқча моддани дори билан чиқазиб ташламакни тавсия қилади. Оғриқ “агар моддасиз бўлса, таъдил кифоя қилур. Таъдил деб, мизожни ўз ҳолига ёндириб, тузатмакни айтилуру”.

Алихонтўра Соғуний танқиянинг, яъни ични тозалашнинг уч турини кўрсатади: “Биринчиси сургу қилмоқ, иккинчиси қустурмоқ, учинчиси қон олмоқ. Қиш кунлари сургу қилмоқ яхшироқдур. Сабабки, иллат пастроқдаги ичакларга яқинроқ бўлуру. Буни сургу билан чиқазмоқ осонроқдур. Ёзги иссиқ кунларда иллат моддаси юқори тарафларга, меъда устига ўрлар. Буни ёндириб (қусуб) ташламоқ енгилроқ бўлуру”.

Алихонтўра Соғунийнинг дунёдаги борлиқ нарсанинг ўзаро сабабий боғлиқлиги ҳақидаги тиббиётга ва инсон саломатлигига боғлаб айтилган фикрлари ҳам эътиборга моликдир. Дунёда ҳеч нарса сабабсиз юз бермайди, “Оллоҳ таоло бу жаҳондаги ҳар нарсани бир неча сабабларга боғлагандур”, бандаларга ҳар ишнинг сабабини излаш буюрилган, ҳар ишнинг сабабларини билиб, текшириб, уни топгандан кейин шифосини Худодан сўраш амр қилинган. Демак, ҳар қандай касалликка чалинган инсон “Худодан келган дард, дардини берган шифосини ҳам берар, пешонага ёзилгани шу экан” деб узлатга ботиб ётмаслиги, ўз танига ўзи нажот излаши керак. Алихонтўра Соғуний ибораси билан айтганда: “...бемор киши дарднинг сабабини қилмай, Худодин шифо сўраб қараб турса, шариат олдида гуноҳкор бўлур. Худе хузурида сўроққа қолур. Дунё майдонида яшагувчи киши, хоҳи анбиё, хоҳи авлиё ҳамма сабабга ҳожатдур.

Бир ишни сабабларини қилиб, қолганига таваккал қилсун, бўлмаса Худо таолонинг бу дунёга қўйғон низом-қонунига қаршилиқ қилғон бўладур”. Бу инсонларга умидворлик бағишловчи, беморларни оёққа туриб олишга ундовчи ғоялар рисолада келтирилган «Бу дунёда ҳеч нарса тан-соғлиққа етмас», «Тан соғлиқдан улуғ давлат йўқдир» васиятлари билан тўлдирилади. Инсон соғ-саломат бўлмаса тўққиз қават кўрпа-тўшакнинг, олтин тахтнинг маъноси йўқ. Дунёнинг роҳати ҳам, охиратнинг давлати ҳам тан соғлиққа боғлиқдир. Чунки соғ одам меҳнат қилиб роҳат топишга ҳам, ибодат қилиб, охиратини обод қилишга ҳам, ўзгаларга, ватанга, жамиятга фойда келтиришга ҳам улгуради. Шунинг учун, Алихонтўра Соғуний наздида “...бу улуғ неъматнинг қадрига етмаслик, танисоғлиқнинг йўлини тутмаслик, ўз жонига хиёнат қилмоқликдур... Тарбияти бадан

қилиб, тан соғлиқни сақламоқ ҳар бир кишига шариат бўйинча фарздир”.

Алихонтўра Соғуний яна ўз фикрларини давом эттириб қуйидагича ёзади: “Инсон дунёда оғриқ кўрмай, таним соғлиқ билан ўтсин деса, уч нарсани яхши тутсун. Биринчи, емак-ичмакни эҳтиёт қилсин, иккинчи, соф ҳаво, учинчи, тоза сув. Ҳавонинг тан-соғлиққа кўп дахли бор. Чунки ғизога ҳар кунда уч қайта ҳожат тутса, ҳавога ҳар нафасда ҳожат тушадур. Кўп иллатлар ҳаво бузилгандан пайдо бўладур. Ҳар ким ўзи ўлтурган уйни, кўра жойларини кўп покиза қилиб, тоза тутмоқ керак. Тозаликнинг тан-соғлиққа кўп дахли бордур. Мусулмончилик ҳам тозалик билан бўладур. Кўринг, агар танга ёки кийим-бошга бир қатра палид нарса тегиб қолса, намоз дуруст бўлмайдур. Эгни-бошларни, танларни пок, тоза тутмоқ, чиркин, сассиқ нарсалардан сақланмоқ, ўзини ҳар вақтда хуш исли тутмоқ керак. Инсоннинг руҳи исли нарсалардан тарбият

топадур... ҳар киши бир таом еб, шу таом яхши сингиб, ҳазм бўлмасдин туриб, очкўзлик қилиб устига яна бир таом еса, ўз қўли бирла захар-оғу ичиб, ўзини ҳалок қилгандек бўладур”.

Бу мулоҳазаларнинг лоақал бирорта-сини эскирган, ўз умрини ўтаб бўлган, бугунги кунга мос келмайдиган фикр деб айтиш мумкинми?! Бизнингча, асло йўқ. Сиз ҳам шу фикрда бўлсангиз керак. Аксинча, ҳозирда турмушимизда овқатланиш маданияти, ородалик, ҳар ишда саранжом-саришталик, тани вужудимизни, қалбимизни тарбият қилиш ҳаёт тарзимизнинг устувор тамойилларидан бирга айланиб бормоқдаки, бу Алихонтўра Соғуний илгари сурган ғояларнинг эскирмаганлигидан, балки уларга эҳтиёж ҳеч қачон сўнмаганлигидан далолат беради.

Бадан тарбиятида ҳаммомга тушиб туриш ҳам муҳим ўрин тутди. Лекин бунда ҳам, аллома фикрича, муайян меъёрларга амал қилиш зарур. Ҳаммомга

кўп тушиш ҳам узви баданни ҳолсизлантиради, баъзан турли касалликларга сабабчи бўлиши, уларни қўзғатувчига айланиши мумкин.

Юқоридаги фикрлар баёнидан кейин Алихонтўра Соғуний ўша даврларда ҳудудларимизда кўп учрайдиган айрим касалликларнинг аломатларини тавсифлашга, уларни ташхислаш ва даволаш бўйича тадбирийд чораларни изҳор қилишга ўтади.

3

Алихонтўра Соғуний даставвал ўтган асрнинг 30-йилларида Шарқий Туркистонда, хусусан Ғулжада кўп тарқалган безгак иллоти ҳақида тўхталиб ўтади. У 70 турга эга бу касалликнинг сабабини "сувнинг бузуқлиги, шаҳарнинг чуқурлиги, ҳавонинг пастлиги"дан деб билади. Рисолада келтирилишича, даҳшатли бу касаллик шунчалик кўпайганки, касаликка "одамлар ўрганиб қолиб, кўрқмайдурғон

бўлиб қолибдурлар. Шунинг учун бепарволик қилиб, кўп одамларнинг ажалларига сабаб бўладур”. Аҳолининг касалликка, қолаверса, кенг маънодаги иллатларга кўникиб қолиши аслини олганда ҳар қандай миллат учун фожеадир. Чунки бу касаллик бир неча ой чўзилса, инсоннинг ҳалок бўлишига олиб келади. Ҳеч иллатнинг, дарднинг каттакичиги бўлмайди. Алихонтўра Соғуний айтганидек: “Дардни кичик кўриш ўтни кичик кўриб, хонимонини куйдирганга ўхшашдур”.

4

Алихонтўра Соғуний эътибор берган яна бир оғир хасталик зотилжамдир. Бу хасталик ҳам кўп тарқалган эди. Ўзининг ёзишича, Алихонтўра Соғуний бу хасталикни даволаш бўйича ҳам катта тажриба орттирган, ўзи парваришлаган аҳволи ўта оғирлашмаган, дарди ўтиб кетмаган

беморлар ўртасида ҳеч қачон ўлим ходисаси бўлмаган.

Унинг фикрича, бу иллат ҳам кўпроқ иссиқ сафро ва қон туфайли пайдо бўлади. У ушбу касалликнинг беш аломатини кўрсатади: биринчиси, йўтал, иккинчиси, қовурға тагида санчиқ, учинчиси, иситма, тўртинчиси, нафас танглиги, бунда қаттиқроқ нафас олинса, биқин санчиб, нафас олдирмайди ва ниҳоят, бешинчиси, томирнинг юқорига бўртиб, тез уришидир. Алихонтўра Соғуний ёзади: “Сафродин бўлса, юз-кўз, тилларнинг сариқ бўлиши, қондин бўлғонда буларнинг қизиллигидир. Энди бу иллатнинг тадбири шулки, дастлабда орқаларига 7-8 жойга ўт билан бонка қўйсун. Нақ санчиқ бор жойга бонка қуйганда шу жойдан чекиб, икки-уч қошиқ қон олсун. Бонкани 2-3 қайтариб, шу ўринга солсун. Бундин кейин узун докани иссиқ сувда чилаб, иссиқ бўйинча ўраб, пахта қўйиб боғлаб қўйсун. Бир кечакундузда 3-4 қатим янгилаб, йўткаб

(алмаштириб) турсин. Лекин сувни қайноқ қилиб, эт куймагундек қилиб ўрасун. Совуб қолмасун. Иккинчи тажриба шулки, дарҳол амалча қилсин. Чорак қадоқ ўрикни қайнатиб, шунинг суви билан амалча қилсун. Бу иллат ҳам 7 кунгачалик кучаб турадур. Ҳар кунда амалча қилиб, гоҳида гулбинафша нилуфар сувидан қилсун. Ичишига бўлса, арпа кашкобга чилон солиб қайнатиб, шунинг сувидин берсун. Яна гулбинафша, нилуфар, қизилмия илдизи — бу уччовини дамлаб, сувидин бериб турсин. Зинҳор тамриҳиндига ўхшаш аччиқ нарсаларни бермасун. Йўтал кўпайиб кетар. Агар испағулни қайноқ сувда чилаб кўйиб, шунинг қаймоқ ширасини чиқазиб, яна оқ гулхайрини ёки бунинг илдизини қайнатиб, шулардин эзиб, ширасини чиқазиб, дори сувларига кўшиб ичса яхшироқ бўлур. Бу сувлар мадда иллатни пиширади, беморнинг ичишига сут берсин... Йўталганда бўшлик билан қон аралаш (балғам) хапрукларни

осон чиқазур. То иллат моддаси бўлган шу нарсалар чиқиб, адо топмагунчалик бемор ором топмайдур. 7 кундин ўтгандин бошлаб, кўпинча бу оғриқ терлаб, баъзиси терламаёқ иситма санчиқ йўталлари пасанча тортиб, енгиллай бошлайдур. Буни ҳам томоққа дастлаб кирганда кезикка ўхшаш енгил томоқлардин бошлаб эҳтиёт билан физога киргизмак керак. ...Кезик иллатида, зотилжам иллатида беморнинг оғзи бус (ҳидли) бўлиб кетар. Бунинг иси димоққа уриб, янаму жовлишини кўпайтирур. Шунинг учун оғзини тез-тезда чайқаб турмоқ зарур... Бу иллатнинг гоҳи бириси кўп оғир бўлиб, нафас олдирмай, ётолмай, агар ётса нафаси қисиб, энтикиб, санчиғи кучаб кетадур. Мана бу вақтда кўп кўрқинчли бўладур... Бунинг тадбири шулки, зиғир, арпа уни, гулбинафша, ошқовоқ уруғи, бор бўлса оқ лайли гул, зиғир билан қовоқ уруғини хўп майда янчиб, озроқ буғдой кепаги кўшиб, ҳаммасини сувда яхши қайнатиб, куюқ

аталадек бўлганда санчиқ бор тарафга етгудек чупрак устига малҳамдек қалинроқ яйратиб солиб, шуни санчиқ устига иссиқ бўйича тортиб, пахта куйиб боғлаб қўйсин. Бир кеча-кундузда уч қатим йўткаб, иссиқ-иссиқ боғлаб турсун. Биринчи қилгандаёқ фойдаси маълум бўлур". Алихонтўранинг фикрича, бу иллат 40 кунгача тузалиб кетмасалик, у сил хасталигига айланади. Кўкракнинг ғиж-ғиж бўлиб, нафаснинг қисиши, юрак ўйнаши, йўталнинг тўхтамаслиги силнинг нишонасидир. Силни даволаш узоқ давом этадиган жараёндир. Сохта зотилжам касали ҳам мавжуддир. У умумий ва ўзига хос аломатлар билан кечади. Зотилжамнинг ҳар қандай шаклида сут фойдали ҳисобланади. Замоनावий тиббиёт ҳам шу фикрдадир.

5

Алихонтўра Соғуний замонавий тиббиётда кўпинча водянка деб аталувчи

арабча истилоҳдаги истисқо касалига ҳам батафсил тўхталиб ўтади. Эътиборлиси шундаки, биз ҳозиргача кўрган тиббиётга, табобатга оид манбаларда биринчи марта бу хасталикнинг номи туркийча шишиқ касаллиги деб аталади. Алихонтўра Соғуний бу касалликнинг сабабини юрак ва ўпкада, қон томирларининг баъзиларида қоннинг тўсилиб, тарқамаслигида, яъни қон айланишининг бузилишида деб билади. Касаллик жабридан тананинг барча ташқи узвлари, айниқса, оёқ ҳаддан ташқари кўп шишади. Рисола ёзилиш чоғи бу хасталикни даволаш бўйича 25 йиллик тажрибага эга бўлган олим дарддан халос бўлишнинг асосий чорасини парҳез сақлашда деб билади. “Парҳез қилмаган бемор, ҳукамонинг сўзини олмағон касал ўз жонига ўзи душмандур”. Касалликни енгиш учун, аввало, сув ичишни камайтириш, хамир овқат емаслик, умуман буғдой унидан бўлган таомлардан тийилиш, соғ вақтида ейилган овқат миқдо-

рининг олтидан бир қисмини ейишга қаноат қилиш, имкони бўлса рўза тутиш зарур, озроқ буханкадан бўлган сухари ейиш зарар қилмайди. Овқат аралаш-қуралаш бўлиб кетса, у танга озиқ эмас, дард келтирувчи қозиқ бўлади.

Агар беморда иситма бўлмаса, унга кўй гўштидан тузи паст кабоб, уваланган долчин, мурч, арпабодиён, зира солинган гўштли шўрва бериш фойдалидир. Чой ўрнига қалампирмунчоқ, арпабодиён дамламасини ичиш керак. Гоҳида яхши тоза чой бўлса, бир пиёла-ярим пиёла ичишнинг зарари йўқ. Айни вақтда “ Кўк кишмиш, ўрик мағзини нон ўрнига оз-кўп еб, шунга қаноат қилса, кўп яхши иш қилиб, ун томоқни емай, бошқа томоқлардин ҳам оз еб турса, кўп яхши. Бу дарднинг давоси кўп терлатиш, кўп пешоб қилдириш билан бўладур. Иложи бўлса дунгоннинг конига ўхшаш кон қилиб, (ёки сандал) шуни қиздириб, шунда ётиб терласун. Икки дона сув кўрмаган пишиқ

ғиштни ўтга солиб, тоза қизитиб, куймагудек бўлганда латтага ўраб, шишиқ жойларга совугунча босиб ётсун. Иложи бўлса бир нечани тайёрлаб қўйиб, бири совуса бирини қўйиб, ҳар кечаси тонг отгунчалик шундоқ қилсун. Шунинг фойдаси кўпдур. Зерикмай қилсун... Яна бир иложи тандирни хўб қизитиб, устини супириб ташлаб, ичига киши ўлтургудек ўриндуқ қўйсун. Ҳар қанчаки киши чидаб бемалол ўтиргудек бўлганда беморни ўтирғизиб қўйсун. Боши тандирдан чиқиб турсун. Агар ташна бўлса долчиндан ичсун. Лекин икки одам эҳтиёти шарти бемор устида ҳозир турмоқ керак. Мабодо юраги чидамай, кўнгли кетгудек бўлса, дарҳол чиқазсун. Агар чидаб тургудек бўлса, обдан терлагунчалик турсун. Қанча чидаса, шунча турсун. Тоза терлаб бўлгандан кейин, ҳеч шамолга теккизмай ўраб-чирмаб ўрнига ётқизиб қўйсун... Яна бир иложи – темирни темирчилар қиздиргандек қилиб, хўб қиздириб, ярим челак

покиза сувга доғлаб, сўндирсин. Шундоқ олти қатим қилсун. Кумушни қиздириб беш қатим шундоқ қилсун. Агар топса олтин, тўрт қатим шундоқ қилсун. Мана шу сувдин қайнатиб, майли, чой дамлаб ичсун. Майли, дори чой қилиб, нақ ўзини ичсун, фойдали. Бу иллатга ичидин ичадурғон дорилар ҳаммасидин фойдалироқ. Дориси – риванч шарбатидир. Шарбат сифати будир. Ўн мисқолча арпабодиённи янчиб, дока халтага солиб хўп қайнатсун. Тоза татиғи чиққанда сиқиб ташлаб мусаффо сувига бир сар тоза хитой риванчини янчиб, халтага солиб, шу сув билан татиғи чиққунчалик қайнатсун. Сувини шунга ярим қадоқча новвот қўшиб, яна озроқ қайнатиб олсун. Мана риванч шарбати шудур. Сув миқдори уч коса бўлиб, шарбат тўлиқ бир косача қолса бўладур. Мана шундин кунда уч вақт ҳар ичганда икки қошиқдин ичсун... Ёлғиз бод иллатга эмас, ҳар қандоқ совуқдин бўлғон безгакларга, юрак ўйноқларга, курсоқ оғриқларга,

ичбуруғ-ларга кўп фойдали шарбатдур... Яна бу иллатга сафар қилмоқ (айниқса иссиқ ҳаволи куруқ мизожли вилоятларга) кўп нафи бордур. Ёз кунларининг саратон иссиқларида иссиқ кунда ўлтириб, қалин ёпиниб ётиб терлашму кўп фойда берур”, деб ёзади Алихонтўра Соғуний. Бу фикрларнинг яна бир эътиборли жиҳати шундаки, у мазкур тадбирларнинг ҳаммасини ўзи шахсан синаб кўрганлигини, тажрибадан ўтказганлигини ва яхши натижаларга эришганлигини қайта-қайта таъкидлайди, ушбу иллатга анордан бошқа ҳўл меваларнинг ҳаммаси зиён қилишини қайд этади.

Кейин Алихонтўра Соғуний касалликни бартараф этиш учун танага суриладиган дориларни баён қилишга ўтади. Даво чораси сифатида спирт (ароқ), узум сиркаси ёки сувда лойдек қорилган икки-уч йиллик қўй қийини, иситма бўлмаган ҳолларда эса туз қўшилган эски қази ёғини хаста жойларга суришни суришнинг

фойдали эканлигини билдиради. Шу ўринда у юқоридаги фикрлар турли талқинларга сабаб бўлмаслиги учун шариатда макруҳ ҳисобланувчи моддалардан фойдаланиш масаласига ойдинлик киритиб кетади: “Ҳар ҳаром нарсани ҳукамолар даволик учун буюрсалар ҳалол бўладур. Шариат ҳам буюрадур”. Бу фикр Бурҳонуддин Марғи-нонийнинг “Ҳидоя” асарининг биринчи жилдида макруҳ ҳалол масаласида билдирилган шарҳ-мулоҳазаларга тўла ҳамо-ҳангдир. Алихонтўра Соғуний агар иситма бўлса ёғ суриш бу хасталиқда ҳам, безгакда ҳам зарарлигини таъкидлайди. Шишиқни енгиш учун “...арошон (маъдан, иссиқ булоқ) сувлари ҳам кўп фойда қилур. Яна бир иложи, туя сути ичмак кўп фойда қилур. Лекин ичиш тартибини билмак керак. Тартиби шулки, бошлаб ичганда ярим қадоқдин бошласун. Туя бемор олдида соғилсун, иссиғи кетмасдан туриб ичсун. Йироқ ердин соғиб олиб келиб,

сутини совутиб кўйиб ичганнинг ҳеч фойдаси йўқ. Шундоғ қилиб кунда сутни озроқдин орттириб бориб, кунда икки қадоқ-уч қадоқча ичадурғон бўлсун. Лекин сингиб туриши шартдир. Кўтаришига қараб ичмак керак. Агар сингиб борса, бошқа ғизо аралаштирмай, ёлғиз ўзига қаноат қилсун. Агар туя сийдигини сутига кўшиб ичса, яна яхши бўлур. Ақалли, 40 кунгачалик ичсун. Агар кўп яхши сингмай, меъдаси заиф бўлса, кунда икки ёнғоқ миқдори офтоби гулқанд еб турсун. Бу иллат аслида жигарнинг мизожи бузилиб қуввати кам бўлғондин бўлур. Шунинг учун жигарга қувват берадурғон дориларни қилмоқ керак. Риванч бу иллатга махсус дорилардандур. Косанин қуврайнинг ўзи, уруғи, илдизи ҳар қандоқ қилиб ичса ҳам бу иллатга кўп фойдалидур. Косанин деб талхани айтур. Қирғизлар чачратку дейдурлар. Иссиқдин бўлган безгакка, сариқ касалига ҳам наф қилур. Қайнатиб ичмак керак. Яна бир иложи, қум арошонга

тушса фойдалидур. Ёз чилласида тушган кум арошон мундин бошқа ҳар қисми совуқ-елдин бўлгон бел оғриқ, тиз оғриқ, кўл-оёқ, бўғимлар оғриғига кўп фойда қилур. Лекин ани оз деганда бир ҳафта тутмак керак”, деб ёзади Алихонтўра Соғуний.

6

Хафақон – юрак ўйноғи касаллиги яна бир жиддий хасталик саналиб, Алихонтўра Соғуний бу иллатнинг сабабини юрак мизожининг бузилишида деб билади. “Бу иллат ҳам иссиқдин, совуқдин, хафалиқдин кўрқиш учун қонсизликдин, мундин бошқа бир неча сабаблардин пайдо бўлур. Иссиқ бўлса аломати шулки, оғзи, тил, томоқлари куруқшаб турар. Ҳаво иссиғида иссиқ жойларда ўлтирса зиёда бўлур. Иссиқлик, кучли ширинлик таом еса, юрак солиши кўпайиб қолур. Бунинг иложиси шулки, иссиқ-кучли таомлардин парҳез қилиб,

совуқлик ғизолардин емак керак. Мевалардин олма, анор, лимон, пўртўхол кўп фойдалиқдур. Бошқага ҳожат бўлмас”, дейди Алихонтўра Соғуний ва дорихоналарда сотиладиган дорилардан фойдаланишни тавсия қилади. Бундан ташқари у халқ табобатида қўлланиладиган доривор воситаларнинг фойдалигини инкор этмайди: “Яна бир иложи чўпи-сандал ўн мисқол, қизилгул ўн мисқол, агар ёз кунлари бўлса, олма, беҳи мевалари топилса, олмадин икки қадоқ, беҳидин бир қадоқ, гоҳи озроқ топилишича. Даствлабда чўписандални майда-майда ёриб, хавончада янчиб, дока халтага солсин. Қизилгулни ҳам бир халтага солсун. Покиза идишга тўрт коса сув қуйиб, мулойим ўт билан бир коса қолгунчалик қайнатсун. Халталардаги дориларни эзиб сиқиб, сувини сузиб олсин. Олма, беҳиларни ҳам тўграб, тўрт коса сувга солиб икки коса қолгунчалик қайнатсун. Қолган икки коса сувни сиқиб сузиб олсун. Икки қайнатган сувни бир-

бирига кўшиб, бўлса чорак қадоқ офтоби гулқандни дока халтага солиб, ушбу дори сувларга солиб, бир озроқ қайнатсун. Кейин халтани мижиб эзиб, гулқанднинг мазасини қолдирмай чиқазсун. Агар гулқанд йўқ бўлса, шакар ҳам бўлур. Хитой шакари яхшироқ бўлур... Хитой дорихоналарида ҳар вақт топилур, Мана шу дори сувларни бир озроқ қайнатиб олиб, шарбат сандал деб айтадур. Ана шу шарбатдин бир қисм юрак ўйноқ учун ҳар ичганда икки ош қошиқдин кунда 3 вақт ичгай. Ғизосига агар иссиқ мизож бўлса, жўжа товук шўрвасига мош солиб, (юмғоқ сут) ош кўкидан кўпроқ кўшиб ичсун. Шўрва гурунчга ош кўки (юмғоқ сут) кўшиб ичса ҳам бўлур. Ишқилиб ҳар қандоқ ғизосига юмғоқ сут ичмак керак. Юмғоқ сутнинг ўзидин уруги яхшироқдир. Уругини янчиб, ғизога кўшиб қайнатсун. Яна бир иложи, риванчдин олиб янчиб, элакдин ўтказиб озроғини сув бирла малҳамдек қилиб, икки шапалоқдек латта

устига яйратиб, икки долининг орасига ёпиштириб қўйсун. Ҳар қачон агар латта қуриб қолса, риванчни қайнатиб олган сувидин намлаб турсин. Дорининг таъсири орқа тарафдин юракка ўтиб, кўп яхши фойда бергай. Яна бир иложи, тоза риванчни бир сар оқ сандални янчиб, халтага солиб, агар хапақон юрак ўйноқ совуқдин бўлса, бунинг иложи шулки, риванчни хом ипак, бўзбуға, сумбул, қалампир, занжабил, пилпилдороз – ҳар қайсиси тўрт мисқолдин, агар топилса, қаҳрабо марварид оз-кўп қўшсун. Агар юқоридаги дориларнинг ҳаммаси топилмаса, топилганича ҳам бўлур. Маъжун қилса, мазкур дориларни янчиб, элаб, тоза асалга аралаштириб олсун. Эрта-кеч ҳар еганда бир мисқолдин ейдур, агар марварид қаҳрабо қўшилмаган бўлса, эрта-кеч бир мисқолдин чой ўрнида қайнатиб ичулсун. Совуқдин бўлган хафақонға ҳам, бошқа камқувват, камиштаҳа, меъда оғриқ, физосингмас, кўнгил айнишига ўхшаш

иллатларга ҳам фойда қилур. Хуллас калом, бу иллат иссиқ бўлса, фойдалиқ дорилар будир. Ош кўк уруғи, говзабон гули ҳам япроги, чўписандал, қизилгул, олма гули, беҳи гули, копур; мевалардин олма, беҳи, анор, қора ўрик, олча, нашват, нок, дилафруз. Агар совуқдин бўлса риванч, қалампир, занжабил, долчин, лочиндона, пилпилдороз, бўзбуға (бўзбуғани Олтишаҳарда айлош ҳам дейдур), жузбува. Мана бу нарсаларни хоҳи ҳаммаси, хоҳи топилганини асалга аралаштириб ёки қайнатиб истеъмол қилсин. Билмак керакки, маъжун деб ҳукаомларнинг сўзларида бир неча дориларни янчиб, элаб, асал бирла қўшиб қилғонини айтур. Асал қўшилғон дорулар 3-4 йилгача ҳам бузилмай ўз қуввати бирла турадур. Асал дориларнинг кучини сақлайдур. Асалнинг миқдори дориларга икки баравар ёки уч баравар бўлгай. Сафро мизожлик одамга асал ҳам, асал қўшган дорилар ҳам хил келмайдур. Дарҳол қорин

оғриқ қилур". Буларнинг ҳаммаси юрак ўйноғини даволаш бўйича Алихонтўра Соғуний таклиф қилган терапевтик, фармакологик воситалар, усуллардир. Шу ўринда Алихонтўра Соғуний асаридан келтирилаётган иқтибосларимизнинг баъзан чўзиқлигидан ўқувчиларимизнинг ажабланмасликларини сўраймиз. Чунки Алихонтўра Соғуний баён қилган фикрлар, далиллар, исботлар бир-бирига шу даражада мантиқий чамбарчас боғланганки, улардан бир парчани олиш баъзан маънонинг умумий яхлитлигига раҳна соладигандек, асар мазмунини сохталаштираётгандек туюлади кишига.

7

Яна бир хасталик курсокдир. Бу иллатнинг сабаблари кўплиги учун, Алихонтўра Соғуний уларни баён қилмасдан касалликни даволаш тартибига ўтиб кетади. Бизнингча, у шу ўринда табобат ва тиббиётда умум қабул

қилинган ва ўзи ҳам ушбу рисоласида муайян даражада амал қилган қоидалардан чекинганга ўхшаб кўринади. Аҳоли учун биринчи навбатда касалликнинг сабабларини, патология-сини билиш, унинг келиб чиқиш омил-ларини бартараф этиш йўлларини билиш, бошқача айтганда касалликнинг олдини олиш бўйича профилактик чораларни кўриш муҳимдир. Касаллик “Хоҳи елдин, хоҳи бошқадин бўлсин, бунинг иложи шулки, тоза сиркодин қилғон исканжабин бўлса, шундин икки ош қошиқ олиб уч қошиқ қайноқ сув қўшиб ичурсун. Ҳар қисм қорин оғриққа дарҳол фойдаси маълум бўлур. Агар риванч сувини қайноқ сув ўрнига қўшса, яна яхши бўлур. Яна бир иложи, риванч арпабодиён икковини қўшиб, қайнатиб иссиқ-иссиқ ичулсун. Ёки жувонани қайнатиб ичсин. Ёки игр, арпабодиён, қизилмия илдизи қайнатиб ичсин. Бу дорилар иссиқ-совуқ елларга баробардур. Занжабил, мурч, пилпил-

дороз, қалампирмунчоқ – булар ҳам совуқ елдин бұлғон курсоқ оғриқларга наф қилур. Аптекада медний капли деган сув дори бор. Чўнг одамга бир қошиқ қайноқ сувга ўн томизиб ичсун. Қорин оғриқ, юрак оғриқ, агар ел бўлса дарҳол наф қилур. Кекирик бирла елларни тарқатгай. Агар оғриган жой кўл билан босганда оғриғи зиёда бўлса, елдин бўлмасдин, бошқа бир модда борлиғидин бўлур. Энди бу модда б иссиқ модда, ёки совуқ; иссиқ бўлса, сафро бўлур. Совуқ бўлса, балғам ёки савдо бўлур. Мана шу иллатга сабаб бўлган моддалар чиқмагунчалик дарддин халос топмас. Бунди чиқазмоқ ёки сургу дори, ё қай дору билан бўлур. Энди майли иссиқ, майли совуқ бўлсун, бу сургу фойда қилур. Реванчдан уч мисқол, арпабодиён икки мисқол, қизил гул бир мисқол, қизил мия илдизи уч мисқол, сано олти мисқол – ҳаммасини кўшиб қайнатиб, бир коса қолганда илимон қилиб ичсун. Бу сургу елдин бұлғонларга ҳам фойда қилур. Агар

совуқдин бўлса ҳабтанакор бермоқ керак”. Юқоридаги маълумотларнинг изҳоридан кейин, муаллиф ҳабтанакорни яшаш баёнига ўтади: “16 мисқол сабр-сакутари, 12 мисқол қора мурч, танакор 2 мисқол, бангидевона уруғи 2,5 мисқол, бунинг ўрнига 6 мисқол жувона солса ҳам бўлур. Сабрдин бошқасини хавончада хўп мулоийиб янчиб, кейин сабрни янчиб, ҳаммасини бир қўшиб, агар ёз кунлари бўлиб, арпабодиён кўки топилса, янчиб, сувини сиқиб, шу сувдин қуйиб, дорини хамирдек (илаб) югуриб, мурчнинг донасидек қилиб ҳаб боғласун ва шишада сақласун. Мана бу ҳабни ҳабтанакори деб айтур”.

Муаллиф касалликнинг шаклига ва оғир-енгил кечишига қараб ҳабдорини қабул қилиш кераклигини билдиради: “Ҳар қандоқ меъда оғриқ агар елдин бўлса, бу ҳабдан саккиз донадин ўн беш донагачалик ютсун. Устидан 2-3 пиёла қайноқ сув ичсун... Гоҳи одамларнинг меъда-ошқозонлари бузулиб таом еса,

меъдаси оғриб қусмагунча оғриғи тўхтамай, гоҳиси егани яхши сингмай, сассиқ кекириб қолур. Мана шундоқ одамлар ҳам таом устидин 5 дона бу ҳабдин еб юрса, бу иллатлардин қутулиб, меъдалари қувватли бўлур”.

Албатта, бунда ҳам ҳабнинг сифати, нималардан тайёрланганлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Сифатсиз дори фойда ўрнига, беморга ҳам маънавий, ҳам жисмоний, ҳам моддий зиён етказди.

Дориларнинг яхшиси сабр қўшилган доридир дейди муаллиф ва уни тайёрлаш рецептини келтиради: “Агар сафродин қорин оғриси, бу ҳабни истеъмол қилғай. Сабр 16 мисқол, сано 8 мисқол, сариқ халила 6 мисқол, қизил гул шу йилги 4 мисқол, санони янчиб, ундек қилгандан сўнгра 8 мисқол бўлсун. Сариқ халила ҳам қизил гул тайёр бўлганда вазнлари шундоқ бўлсун. Ҳаммасини янчиб, элакдин ўтказиб, сувда юғуруб, хамир қилиб ҳаб боғласун. Мундин ҳам 10-15 донагача

қайноқ сув бирла ютсун. Устидин доғ сув ичсун”. Бу дори иссиқ мизож сафромизож одамлар учун яхши сургу вазифасини ҳам бажаради.

8

Арабчада заҳир деб айтилувчи ич буруғи, юрак буруғи, тўлғоқ касаллиги ҳамма замонларда ва ҳамма халқларда мавжуд бўлган. Шу сабабли ҳар бир мамлакат, ҳар бир халқ табиблари ўз имкониятларидан, атрофида мавжуд бўлган доривор гиёҳлар ва бошқа воситалардан фойдаланган ҳолда ушбу касалликни даволаш тадбирларини белгилаганлар. Албатта, ҳар бир усулнинг, ҳар бир дорининг бошқа мамлакатларда қўллашнинг иқлимий ўзига хосликлари, мусбат ва манфий томонлари мавжуд бўлади.

Алихонтўра Соғуний “Бу иллатнинг моддаси кўтан ичак, ёғлик ичакда бўлур. Бу иллат узоқиб кетса, ҳалок қилур. Бепарволик қилмаслик даркор”, - деб

ҳисоблайди. Гўшт, ёғни бу иллатга энг зиёнлик нарса деб билади. Бу касаллқда ҳам парҳез муҳим ўрин тутади. Беморга сут оши бериш, ҳуқна ёки сургу қилиш тавсия қилинади. Агар бу билан касал тузалиб кетмаса, "...ярим қошиқ миқдори зиғирни бошқа донадин тозалаб туриб, сув бирла ютсун. Булар билан бўлмаса, шулки, райҳоннинг уруғи, исфағул деган уруғ, баргизубнинг уруғи... гултожихўрознинг уруғини... бир қўл чўмични ўтда қиздириб ўт устидин олиб туриб, мазкур уруғларни чўмичга солиб, совуганчалик айлантриб турсун. Шу билан қовурилгандек бўлиб қолур... Мана шу доридин ош қошиғида бир қошиқдин ҳар кунда уч қошиқ ичгай", деб алоҳида таъкидлайди Алихонтўра Соғуний. "...Буларнинг ҳаммаси бўлмаса, бир-икки бўлса бўлур, аммо ёғ, гўштдин қаттиқ парҳез қилмоқ керак. Яна бир иложи шулки, Танғи араби, катиро, ҳар бири икки мисқолдин, тобошир бир мисқол. Агар бу иллатда ичидин қон келса, юқоридаги уч

дорини майда қилиб, тўққизга бўлиб, уч кун ичсун. Бу иллатга қовун-тарвузлар зиён қилур, Бу иллат сафро мизож одамларга кун ўтиб кетгандин кўпроқ пайдо бўлур. Ичидин қон келиб, қорни тўлғаб, ҳеч нарса келмасдин қолса ҳам товукникидек оз-оз бир нарса келур. Агар кўп тўлғаб, оз келиб ё келмай қийнаб турса, дарҳол амалча ё сургу қилмасдин илож йўқ. Агар яна нодон жоҳил табиблардек ични қотирадургон нарсаларни бериб қўйса, янаму дард кучайиб кетар. Аввал ични бўшатиб, сўнгра тўхта-тадурғон дори бермак керак. Мана бу ҳаб ҳар қисм тўлғоққа ҳам ич ўтканга шаксиз фойда қилур. Бир мисқол афюн, 5 мисқол кўк мовзу, 2 мисқол сами араби, мовзуни янчиб, элакдин ўтказиб, сами арабини ҳам майдалаб, афюнни бир оз сувда эзиб, қолганларига кўшиб (илаб) юғуриб, қорамурч донасидек ҳаб қилсун. Чўнг одам бўлса 5-6 дона, ёш болаларга 1 дона бергай. Ич тўлғаб, ич ўтган иллатларига мундин ортиқ дорини кўрмадим. Ўзим ишлатдим.

Сами араби деган дори ўрик елимига ўхшаш келган бир елим доридир. Дорилфурушларда ҳар вақт топилур. Табошир оқсуяк майдасига ўхшаш куйган суяк, тилга ёпишиб турар. Ҳар қисм тўлғоқ ич ўтган иллатларига нафлидур. Ҳиндистондин келур”.

9

Алихонтўра Соғуний йўталнинг “ўпка иллатидан пайдо” бўлишини тўғри қайд қилади. Рисолада очиқ айтилмасада, унинг ёзганларидан йўталнинг мустақил касаллик сифатида тан олинганлиги англашилади. Аслида йўтал мустақил касаллик бўлмасдан, балки нафас олиш тизимида кечаётган турли патогенетик жараёнларнинг, соддароқ айтганда давом этаётган касаликларнинг аломатларидан биридир. Чунки йўтал нафас йўлларидаги ва хусусан, ўпкадаги турли яллиғланиш касалликларининг ва инфекцион касалликларнинг (сурункали ва сурункасиз

бронхит, тонзиллит, ангина, пневмония, грипп, ринит, тумов, нафас олиш узвларининг саратони, қолаверса сил ва бошқалар) ташқи нишонаси бўлиши мумкин.

Шу сабабли биринчи навбатда йўталнинг сабабини аниқ белгилаш ва шунга мувофиқ муолажа чораларини тайинлаш мақсадга мувофиқдир.

Алихонтўра Соғунийнинг фикрича, парҳезга риоя қилиш, мовзу, халилага ўхшаш тилни тириштирадиган шўр, мурч, қалампир кўшилган аччиқ таомларни ейишдан тийилиш йўтални даволаш йўлидаги муҳим чорадир. “Ҳар дорини жойига қараб бериш керак”, - дейди Алихонтўра Соғуний. Биз бу фикрни дорини касаллик турига, йўталишни келтириб чиқарган сабабларга қараб бериш керак деб ҳисоблаймиз. Чунки юқорида қайд қилинган йўталишга сабаб бўлувчи касалликларнинг тана узвларига етказадиган жароҳатлари бир-биридан фарқ қилади, бир касаллик асоратлари

бошқа касалликка турлича шаклда айланиб кетади.

10

Нафас олиш йўлларидаги касалликларнинг ўз вақтида сифатли даволанмаслиги дам қисишда ифодаланган диққинафаслик хасталигига олиб келади. Алихонтўра Соғуний бу иллатнинг сабаблари кўплигини, лекин тушиб қолган вазияти буни тўла ифодалашга имкон бермаётганлигини қайд қилади: сабабларнинг “ҳаммасини ёзай десам, шу дафтарни ёзганимда не ҳолда эканимни, қандай жойда ўтирганимни, кўзим ёшли, кўнглим дардли, Ватандин, суюклук аҳли аёлларимдин жудолик ҳолда не мушкул кунлар кечирганимни бир Оллоҳ билур, бир ўзим билурман. Менинг бу ёзганим кемага тушганчалик, қайиққа тушгандек бир ишдур”. Энди мақсадга ўтиладиган бўлса, диққинафаслик кўпроқ тумовнинг асоратидир. Бунда нафас олиш қийин-

лашади, кўкрак атрофларида санчиқ пайдо бўлади. Алихонтўра Соғунийнинг надомат билан қайд этишича, “Тумовни одамлар кўзга илмас, дард қаторида кўрмаслар. Лекин ҳамма иллатларнинг бошидур. Шунинг учун ҳукамолар уммал амрож дейдурлар. Иллатларнинг онаси деган бўлур. Кўп иллатлар мундин туғилур”. Демак, диққинафасликка чалинмаслик учун, энг аввало, тумов (зуком) ва унинг асоратларини тўла даволаш зарур. Тумовга чалинган кишилар муайян парҳезга амал қилишлари, палов, гўшт ва ёғдан нафсни тийишлари; нон- чойга, ёвғон ошга қаноат қилишлари, ўзини, айниқса бошини совуқдин, шамолдан сақлашлари керак. Товуқ гўштидан шўрва қилиб ичиш фойдалидир. Тумовдаги нафли муолажалар қаторига ҳаммомга тушиб, терлаш ҳам киради. Касаллик чўзилиб кетса, ўпка силига ҳам айланиши мумкин. Тумовни (зукомни) даволаш учун Алихонтўра Соғуний ўзи кўп ишлатиб, нафини кўрган

қуйидаги “медикаментоз” чорани ҳам таклиф қилади: “Энди мунинг иложи парисиёвушон деган барги майда, сопи йилтироқ, қора-қизил, туркчада паричочи, потмачочи дейдур (гиёҳдир)... Шундин 3-4 мисқолни ўз баробарида қизилмия илдизи бирла чойнакка солиб қайнатсун. Мана шундин ҳар куни 4 вақт-5 вақт ҳар ичганда 2-3 қошиқдин ича-версин. Мундин ортиқ дорини бу иллатга мен тополмадим... Агар бу дори топилмаса, бунинг ўрнига гулбинафша нилуфар солса ҳам бўлади. Агар зуком иссиқ бўлси, агар совуқ бўлиб ёки кўп йўталса ҳам ҳеч балғам кўчмай хафа қилса, мунда шарбат зупо бермак керак. Дорифурушларда зупо деган чўп дори бор. Ундин 4-5 мисқол баробарида мия илдизи қўшиб қайнатиб, сувга озроқ Хитойнинг оқ шакарининг кўшиб, бир сарч бўлса кифоя қилур, ани шарбат қилиб, кунда 3 вақт, ҳар ичинда 3 қошиқдин ичгай. Бу шарбат зукомдаги ёпишган балғамларни бўшатиб чиқаргай”.

Алихонтўра Соғуний ўз рисоласида мафосил – ревматизмни оғир хасталиклардан бири деб билади. Дарҳақиқат, мафосил, Алихонтўра Соғуний туркийда ифода қилган куён касаллиги бириктирувчи тўқималарнинг мунтазам яллиғланишидан иборат умумий инфекцион-аллергик касалликдир. Тўқималарнинг мунтазам яллиғланиши ва унга қарши ўз вақтида тегишли чораларнинг кўрилмаслиги бўғимлардаги оғриқларга, бўғимларнинг шишига сабаб бўлади, юрак хасталигини келтириб чиқаради. Алихонтўра Соғуний ёзганидек: “Агар бу иллат кучайиб кетса, ўз вақтида иложини қилмаса, ... бўғимларни ўз ўрнидан кўзгаб чиқазиб, букри қилиб кўяр... Бу иллат кўпинча кўл-оёқ бўғимларида, тизза, ёнбош, бел орқаларида, тароқ куракларида, гоҳида эт-томир сингирлар ораларида ҳам пайдо бўлур... Бу иллат бот соғаймайдур. Шунинг учун буни умрлик

оғриқ дейдур”. У касалликнинг сабабини қуруқ-иссиқ ва қуруқ-иссиқ-совуқ тизимининг бузилишидан деб билади.

Алихонтўра Соғуний ушбу касалликни даволаш чоралари сифатида маъданли олтингугурт сувига юрак кўтарса кунига икки маҳал бир соатдан камида бир ой мобайнида чўмилишни, аччиқ нарсалардан парҳез қилишни, бўғимларга турли дориларни кунига икки маҳал ярим соат, бир соат уқалаб суртишни тавсия қилади: спирт, йод, скипидар, хантал спирти, камфора спирти, навшатир спирти.

У касалликка қарши ичиладиган дориларнинг биринчи қаторида йодни ёдга олади: “Унинг ичиш тартиби шулки, биринчи қатим 6 гр. дорини 12 қошиқ қайноқ сувга солиб, бир кунда 3 қатим ҳар ичганда бир қошиқдин ичгай. Иккинчи қатим 10 гр. 12 сир қошиқ сувга. Учинчи қатим 12 гр. 12 қошиқ сувга. 4 гр. бир мисқол бўлур. Шундоқ қилиб, оғриқнинг ҳолига қараб 8-9 мисқолгачалик ичургай”.

Алихонтўра Соғунийнинг касалликка қарши яна бир муолажа рецепти: "...санои макка 5 мисқол, соврунжон 7 мисқол, сариқ халиланинг пўсти 3 мисқол. Санони хўб тозалаб, чўп-чорларидан ариғдаб, темир ҳавончада сўқиб, элаб, ундек бўлғондин кейин тортиб 5 мисқол қилсун. Қолган дориларни мана шундоғ қилиб, барчасини кўшиб, топилса бодом ёғидин 2-3 мисқол кўшиб, бу талқон дорини ёғласун. Бодом ёғи тайёр бўлмаса, бодом мағзини бироз қайноқ сувда чилаб кўйиб, устидаги қизил қовуғини сўйиб ташлаб, юмшоқ янчиб дорига аралаштиргай. Ғараз бодом ёғи бирла дори ёғланса, ишганда курсоқни бураб тўлғамас. Мана шу доридин ётар чоғда 3 мисқол олиб, чой ўрнига арпабодиён дамлаб, шунинг суви бирла ичгай. Бирор пиёла шу сувдин иссиқ ичгай. Эрталаб бир қатим, икки қатим ичини бўшатур. Шундоқ қилиб, бу доридин саккиз-тўққиз кун, ниҳоятти 12 кунгачалик ичгай... Дори ич-

ган кунларда аччиқ нарсалардин, гўштдин парҳез қилур. Нон, чойга қаноат қилур”.

Алихонтўра Соғуний яна бир неча даво воситаларини тилга олади: “Яна бир иложи, ғорикун, зараванд, занжабил, шарбат — бу тўрт турли дорининг вазни баробардир. Сўқиб, элаб кечкурун ётар вақтида бу доридин уч мисқолни олиб, қайноқ сув бирла ичгай. Ғизо парҳези юқоридекдур... бу иллатга ҳеч қайси дори совринжондек фойдали эрмас. Ёлғиз соврунжоннинг ўзини иссиқ бўлса, (ош кўки) юмғоқ сут уруғи бирла, совуқ бўлса арпабодиён бирла янчиб кап отса ёки қайнатиб ичса, ўзиму кифоя қилур. Яна бир иложи чубичини 10 мисқол, совринжон 7 мисқол, 3 мисқол арпабодиён, 3 мисқол массаки, 3 мисқол лочин донанинг уруғи... Ишлатишни билган киши фойдаланса бўлур... Гап, ўрнини билиб ишлатишдадур”.

Болаларда ва катталарда сийдик тутилиши ҳам алоҳида эътиборини талаб қиладиган касалликлардандир. “Бу иллатнинг сабаблари кўпдир. Иссиқдин, совуқдин, елдин, сийдик қопи (туворсуқ)да тош пайдо бўлғондин, сийдик йўлига яра тушгандин, узун китобларда айтилғон бошқа бир қанча сабаблардин пайдо бўлур”, - дейди Алихонтўра Соғуний ўз рисоласининг бу хасталикни даволаш чораларига бағишланган фаслида. Шу ўринда у бир неча муолажа чорасини изоҳлаб ўтади. Унинг фикрича, ёш болада ҳеч бир касаллик оқибатисиз сийдик келиши тutilган бўлса, бу суворсиқда (сийдик йўлида) тош пайдо бўлганлиги аломатидир. Бунда бола чукининг туби қичишиб, оғрийди, бола сийишга қийналганлиги сабабли чук таранглашади. Бу сийдик йўлида тош пайдо бўлганлигининг яққол аломатидир. “Бунинг иложи агар эмчакдаги бола бўлса, бир мисқол

сиёдонани (седона) ундек юмшоқ қилиб янчиб олиб, онасининг сутидин бир қошиқ, ўрикчалик тоза бол, мана бу учовини бирлаштириб, болни эзиб, яхши аралаштириб, шуни ичирсин. Дарҳол фойдасини кўргай. Шундоқ қилиб, 3-4 йўл ичирса, туварсукдаги тошни эзиб туширгай... Яна бир иложи, майли тош, тўхтагандин бўлсин, майли бошқа бир сабабдин бўлсин, бир мисқолча яхши тоза риванч, 3 мисқолча ўғритикан, 3 мисқолча қовун уруғи ёки тархамак уруғи. Бу учовини хавончада сўқиб, янчиб бир покиза халтага солсин. Сўнгра тўлиқ бир пиёла сувда халтача бирла дорини ярим пиёла қолгунчалик қайнатсун. Халта бирла дорини хўб эзиб, сиқиб, бутун титиғини чиқариб, шундин ичкурсин. Ёш болаларга бўлиб ичкузсин. Чўнг киши бўлса икки баровар-уч баровар ичкузсин". Алихонтўра Соғуний бу муолажа чораларининг ҳаммасини ўз тажрибасида синаб кўрганлигини ва кутилган самарага эришган-

лигини айтади. Унинг ўз тажрибасидан мисол келтириб ёзишча, Ғулжа шаҳрилик 9-10 ёшли бу иллатга йўлиққан бола у ясаб берган бу доридан 2-3 марта ичгандаёқ унинг чукидан чигитдек тош сийдик билан отилиб чиқишини кўради. “Ота-онаси кўп ташаккурлар айтиб, тошни кўрсатади. Бола ҳам шу иллатдин соғайди”.

Алихонтўра Соғуний ўз тажрибасидан фойдасини билган дориворлар қаторида риванчни тилга олади, уни “Ўзи кичик, нафи улут бир доридур”, деб тавсифлайди. Албатта, дори билан дорининг фарқи бор, ҳамиша дори олганда унинг сифатига эътибор бериш керак. Риванчнинг “Яхшиси от туяғидек бўлиб, ранги қизғимтири. Чайнаб кўрса, тупурик сапсариқ чиқгай... Ҳар қачон дориларни ҳидлаб олмоқ керак. Эскириб халта теги бўлиб қолган дорилардин зарардин бошқа чиқмас”. Шу ўринда Алихонтўра Соғуний ҳозирги тиббиёт терминлари билан айтганда дориларнинг таъсири, яроқли-

лик муддатлари ҳақида алоҳида рисола ёзиш ўйида борлигини айтиб ўтади. Бу рисола ёзилдими ёки йўқми, бизга номаълум. Агар ёзилган бўлса, у ўзбек халқ табobati, халқ фармакологияси ҳақидаги тасаввурларимизни кенгайтиришга, халқимизнинг тиббий маданиятини яхшилашга, миллий генофондимизни янада соғломлаштиришга ҳисса қўшувчи асар бўлганлигига ишонамиз.

Бундан ташқари у сийдик тутилишининг сабабларига боғлиқ ҳолда иломон (илиқ) сувда пошўя (ванна) қилишни, риванч, хин, тархамак уруғи, кова уруғи, қовун уруғи, тарвуз уруғи, ўғритикан, табобачини, яъни хожи арпабодиён, рум бодиён, ёввойи сабзи уруғи дамламаларидан фойдаланишни, киндик остлари, туворсуқ (қовуқ) устларига ҳиндин эзиб суришни тавсия қилади.

Алихонтўра Соғуний курсоқ касаллигини “бир қаттиқ иллат” деб билади. Қусиш, ич кетиш, қориннинг қаттиқ оғриши, беҳол бўлиш, безовталаниш, кўзнинг чўкиши, лабларнинг қуриши, томир уришининг сустлашиши, кўл-оёқ томирларининг тортишиши бу иллатнинг очиқ, “таниғали” аломатларидир. Бу иллатга устма-уст, аралаш-қуралаш овқат ва мевалар ейиш оқибатида ҳазм қилишнинг қийинлашиши сабаб бўлади. Алихонтўра Соғунийнинг ёзишига кўра, “Энди бу иллатнинг иложи шулки, ҳеч бир нарса бермаслик керак. Токи ўзи тўхтагунчалик сабр қилмоқ керак. Жоҳил табиблардек кўп суриб беҳол бўлиб кетди деб, ич тўхтатиш чорасини қилса, бирор сабаб билан ичини тўхтатиб қўйса, бетоб киши дарҳол ҳалок бўлур. Чунки бузуқ захарли моддалар чиқарга йўл тополмай қамалиб қолиб, мундин чиққан захарли хўрлар

юрак, мияларга, ички аъзоларга уриб, ажалга сабаб бўлур”.

Агар бемор кўп беҳол бўлса, унга ташқи томондан таъсир кўрсатиш мумкин. Бунда даво чораси сифатида “...бир катта стакан, ё бунга ўхшаш нарса билан нақ киндик устига лўнқа қўйиш керак. Ўт билан лўнқа қўйишни ҳар ким ҳам биладур. Бу қўйилган лўнқа бутун туриши лозим. Бунинг фойдаси ҳам ичини тўхтатгай, ҳам курсоқ оғриғини босғай... Баданларига исли хушбўй мойлардин суртиб турсин. Қўлоёқларини кўп уқаласун. Уқаланмоқнинг кўп фойдаси бордир. Бурунларига атир ифордин буратсун. Қизилгул вақти бўлса, хўлидин бўлмаса қуруғидин олиб, янчиб курсоқларига чапласун. Агар чанқоқлиги бўлса, гулқандни сувда эзиб, ичадургон сусунларига қўшиб берсун. Бу тадбирларни иллатнинг бўлишидаёқ қилмасдан, охирлашган вақтларда қилсин. Чиқадургон ёмон бузуқ моддалар чиққандаёқ қилмаса, қилган тадбирлар зиёнли натижа берур. Бу

иллат бошлаб бўлғонда қустуриш-сурдиришнинг иложини қилмоқ керак. Ўз-ўзидан қусмай, сурмай курсоқ оғриғи кучаб кетса, бу вақтда дори билан қустириб, сурдириш чораларини кўрмак керак. Агар мизожи иссиқ бўлса, усулига юмғоқ сут урутини янчиб, дамлаб сувидин ичсин. Курсоқларига юмғоқ сут кўкининг суви билан сандал ёғочини суриб, эзиб узум сиркаси қўшиб сурсун. Агар мизожи совуқ бўлса, ёнғоқ, зира, ёнғоқдан 10 дона олиб чақиб, мағзини янчиб, 3 мисқол зирани янчиб, бу иккисига аралашгудек асал қўшиб, икки бўлиб егай. Оғзидин кейнидин ёнган нарсалар ҳар турли бўлиб тўхтамай турса, томир пастлаб, баданлари музлаб, тирноқлари кўкариб кетса, хатарли бўлур”, - дейди Алихонтўра Соғуний ва бу усулларнинг ўз тажрибасидан ўтганлигини ва яхши наф кўрганлигини яна бир бор таъкидлайдт.

Одатда орқа аврат атрофида пайдо бўлувчи иллат бувосил (бавосил) деб аталади, у тиб тилида геморой деб юритилади. Бавосил ҳам қадимий касалликлардан биридир, шу сабабли барча замонларнинг табиблари, шифо аҳли унга қарши чоралар ишлаб чиққишга ҳаракат қилганлар, ўз амалиётларида имкониятлари даражасида турли воситаларни қўллашга ҳаракат қилганлар. Алихонтўра Соғуний ҳам бундан мустасно эмас. У бу иллатни 5-6 қисмдан иборат бўлади. Кўп учрайдигани уч қисмдир деб ҳисоблайди: “Биринчи, салулий, яъни сўгалга ўхшаш нарсадур. Иккинчиси, инабий, яъни узумга ўхшаш нарсас бўлур. Учинчиси, тутий, яъни пишган тутга ўхшаш нарсадур. Биринчиси сўгалга ўхшаш қаттиқроқ бўлур. Иккинчиси ундан юмшоқроқ бўлур. Учинчиси ундин ҳам юмшоқроқ бўлур”. Алихонтўра Соғуний “бу иллатнинг асли сабаби”ни мизожнинг бузилганлигига боғлайди.

Алихонтўра асосан ичак фаолиятининг сусайиши ва ҳаракатнинг сусайишини ич қотиш учун асосий сабаб қилиб кўрсатади. У сўзининг давомида овқатланиш тартибига риоя қилиб, қатъий парҳез қилишни тавсия қилади.

Аччиқ сув, қизил қалампир, от гўшти, сигир гўшти, эчки гўшлари, айниқса дудланган гўшт, ошқовоқ, саримсоқ, мурч, мевалар, тузланган кўкатлар, сут, қимиз, қатик, қаттиқ пишган тухум, патир нон, ични қотирадурғон ғизолар, сузма – “бу нарсаларнинг ҳаммаси зиёнлидур”. Ёш қўй, қўзи, ўғлоқ (улоқ), семиз товуқдан тайёрланган шўрвалар ҳам уларнинг гўшлари фойдалидир.

Бу ҳолатларни санаган Алихонтўра Соғуний кейин “бу иллатнинг иложини баён қилишга” ўтади. Кўйнинг бир-икки йиллик ёғига “...бир миқдор соврунжонни янчиб, ундек қилиб аралаштириб, малҳам қилиб олсин. Шундин эрталаб-кечлаб икки вақт сурсун. Доналари тўкилиб йўқолгун-

чалик, агар доналари кўзга кўринмай-
дурғон ички бувосир бўлса, бу доридин
пилта қилиб, кечаси ётар вақтида аврат
ичига қўйиб ётсин...

Алихонтўра Соғуний илон пўстини
бавосирни даволашда муҳим дори воситаси
деб қараб, уни хамир ўртасига солиб сомса
қилиб пишириб ёйиш ва суртишни тавсия
қилади.

Яна... илоннинг пўстини сувда қай-
натиб, татиғи кучи тамом сувга чиққандан
кейин шу сувга уч мисқол сабрни солиб,
устига жусайни қўшиб, сўқиб чиқиб,
сувидин бир пиёла қўшсун. Бу уччовини
қайнатиб қуюқлиги зиғир ёғидек бўлганда
бир шишага қўйиб олиб шундан ҳар куни
икки-уч вақт бувосир доналарини ёғласин.
Агар ичида бўлса пилта бирла қўйсун.
Юқоридаги парҳезларни тутсин. ... Бу
айтилган дорилар бу иллат янгироқ ва ҳам
енгилроқ бўлса кифоя қилур. Бўлмаса, бу
иллатдан тамоман қутулиш учун дўхтир-
ларга кестириб, операция қилишдан бошқа

чораси йўқдир. Лекин бу иллатга орқа пешобнинг юмшоқ бўлиб туриши лозим. Ич қотиб қабзият бўлиши зиёнлидир. Ғизолардин шўрва ва ҳам ёғлик нарсалар фойда қилур. Ёғлар ичида сариғ ёғ кўп фойда қилур. Ҳам сиртидин суриб, ичидин еса бўлур. Сут ўзи фойда қилмаса ҳам, қатиқ фойда қилур. Лекин сариқ сувини тўкмасдан янги-янги ивитиб ичмак керак. Яна бир иложи олтингугурт, мовзий, арпабодиён, муръа, кувар илдизининг пўсти, илон пўсти, жусай урути, бу дориларнинг бирисидан бир миқдор олиб, туя қумалоғини куйдириб шунинг чўғига солиб, бир тушук тошму ё гултувакму, шунинг остига солиб чўрасидин тутун чиқмаслик қилиб тешигини бувосир донасига тўғрилаб исласин. Ушбу дори билан уч-тўрт қатим исласа, иншооллоҳ фойдасини очик кўргай. Ислагандин болдир ҳайвонот ўтларининг бириси билан мойлаб турсин. Ислаш ўрталарида ҳам ўт билан, қаймоқ билан мойлаб берсин”.

Алихонтўра Соғуний яшаган даврда хурофот авжига чиққан эди. Аёлларнинг касалини кўриш эркак кишига ман қилинганлиги ҳаммага маълум. Шунга қарамай Соғуний урф-одатларга риоя қилиш билан бирга аёллар касалликларни ҳам даволаган. Қимматли тавсиялар бериб, дори-дармонлар буюрган.

Рисолада аёлларнинг бачадонида учрайдиган касалликлар ҳақида ҳам сўз бради. Алихонтўра Соғуний бачадоннинг туркий номи “бола ётқи”, яъни бола ётадиган жой деб атайди. Унинг фикрича, “Ҳайз қонининг келиши хотинлар учун муборак ишдир. Чунки бола кўришнинг белгиси бўлур. Туғмас хотинлардин ҳайз қони келмайдур. Хотинларни фазли шарафи бола туғиш биландур”. Албатта, бу қоннинг маълум муддатлар оралиғида келиб туриши аёлнинг саломатлигига далилдир. Қон келмай қолса, келиш даврийлиги бузилса, бу “мизожи бузил-

фондин бўлур. Тезда иложини қилмоқ керак. Бепарволик қилса бундин бир неча турли иллатлар пайдо бўлур. Бош айланмоқ, кўз тинмоқ, қўл-оёқ сирқираб оғримок, бел, бош оғримок, кам иштаҳалик, бурун-юз устиларига қора доғ тушишлик, охирида истисқо бўлиб, ҳамма бадан ишмаги касалликни келтириб чиқариши мумкин.” Шу сабабли бепарво бўлмасдан ўз вақтида чорасини қилмоқ керак. Бетобликдин, очликдин ориқлаб, қонсизланиб қолса ҳам, ҳайз қони тўхтайтиди, “бунинг иложи яхши ғизо еб-ичиб, яхши тарбиялаш билан бўлур”. Ҳайз кўраётган аёллар оғир ишлардан ўзларини узоқ тутишлари керак.

Ҳайзнинг оғриқсиз ва рисоладагидек кечиши учун парҳез қоидаларига риоя қилиш, янги соғилган сут, семиз товуқ шўрваси, кўзи, улоқ шўрвалари, чала пиширилган тухум, сут-қаймоқли, шакарли чойни кўп ичиш керак. Баъзи ҳолларда болдирларга 10-15 қортиқ солиш ҳам зиён

қилмайди. Кирпис, ёввойи сабзи уруғи, арпабодиён, рум бодиён, эрманқурай, бўйимодорон ичиш ҳам ҳайз кўришнинг энгил кечишини таъминлайди.

Эрман қуврай, шувоқчўпнинг ҳам қайнатмасини ичиш ёки уларнинг илиқ ҳолдаги қайнатмасига кириб ўтириш мумкин. Айнаи вақтда қайнатмаларнинг тулпини киндик устига боғлаш керак. “Чомғур(оқ) турп, пиёз, сабзи, нўхат – бу нарсаларни ғизога қўшиб кўпроқ еб берсун”, - дейди Алихонтўра Соғуний ва “Ишлатгучиларга осонлик бўлсин деб, бу китобда ҳар жойда топилмоқда бўлган сероб дориларни ёздим” деб алоҳида таъкидлайди. Демак, у аҳолига яхши маълум воситалар ва гиёҳларнигина дори сифатида ишлатишга тавсия қилган, топилмас матоҳларга ҳавола қилиб, аҳолини чалғитмаган.

“Агар ҳайз қони кўп кетиб тўхтамас, қараймиз, бу хотиннинг танаси семиз, бадани тўлиқ, қонли, ўзи кучли, қувватли

бўлса, ҳар қанча қон кетгани билан ўзига путур етмай, қуввати жойида турса, баданда қон кўпайиб сиғмаганликдин бўлур. Бунга илож қилмоқ лозим эмас. Чунки бир илож қилиб, қонни чиқазмай тўсиб қўйса, баданга сиғмай, оғриқлар келтириб, бирор жойидин жароҳат бериб, чиқиш эҳтимоли бордир. Шунинг учун куч-қувват, ранг-рўй ўрнида бўлса, буни тўхтатишга ҳожат йўқдир. Қачон куч-қуввати озайиб, ранги рўйи сарғая бошласа дарҳол чорасига киришмак керак”.

16

Алихонтўра Соғунийнинг янги туғилган чақалоқни парваришлаш ҳақидаги ўғитлари бугунги кундаги замонавий педиатрларимизнинг маслаҳатлари ва кўрсатмалари билан қарийб ҳамоҳангдир. Болани тез-тез турли моддалар солинган сувга чўмилтириб туриш, боланинг танасини ёғлаш, бешикка белаш, икки ёшгача она сути билан боқиш, болани

нимқоронғу, майин мусиқа кўйилган уйда ухлатиш керак. Алихонтўра Соғуний “Энди бир узр бўлиб онаси эмизолмай қолса ёки шул хотинга тўғри келадигандек хотинни топиб эмизсин. Тани соғ, ўзи кучли, эмчаклари тўлиқ, ҳушёр, хушқилиқ бўлсин. Чунки болага эмизган хотиннинг ҳар тўғрили тарбияси ўтадур”, деб таъкидлашни ҳам унутмайди. Бу билан у яна бир бор боланинг жисмоний ва руҳий тарбияси бир-бирини тўлдириши керак деген ўзининг асосий ғоясига содиқлигини кўрсатади.

Алихонтўра Соғуний болаларда учрайдиган химмо деб аталувчи иситма-безгак касалига ҳам алоҳида тўхталади. Бу ҳолатда у ўзининг даво чораларини қуйидаги тарзда ифодалайди: “Агар ёш бола иситма-безгак бўлса, қорамайиз, кезакликму ё кезаксиз қаттиқму бўшму. Агар кезаксиз бўлиб, қизитмаси қаттиқ бўлса, бунинг устига беҳушлик бўлса, терлама кезикнинг аломатидир. Юқорида

кезик баёнидаги кўрсатилган дориларни қилғай. Агар кезикнинг аломатлари бўлмай, оғиз, бурни, юз-кўзлари қуруқшаб, ўзи усаб, бир вақт тухтаб, бир вақт қизитиб кезаклик бўлса, иссиқ сафродин қизитма безгакнинг аломати бўлганидир. Бунинг иложи иеканжабин ичирсин. Узум сиркаси ё ўрис сиркасига сув қўшиб бутун баданларига суртсин. Сандал ёғочини сиркада ё сувда эзиб, бошларига, баданларига чапласин. Агар эмчақдаги бола бўлса, онаси гўшт-ёғдин, кучли ғизолардин парҳез қилсин. Агар ичи келмаса, кичик амалча ёки пилта қўйиб ичини юргизсин. Устилигига чилон билан таранжабин суви-дин ичилса ичини сургай, иситмасини ёндиргай. Таранжабинни тамриҳинди суви ёки чилон суви билан ичирмак керак. Ёлғиз ўзини ичмасин, зиёнликдир. Аптекада болалар учун тайёрланган аччиғи йўқ безгак дориси хин бордур. Шундин ҳар қуни икки қатим ичирсун. Иситма тушмас-дин ярим соат илгари бирини ичкизмак

керак. Яна бир иложи чўнг киши ичгудек аспириини 3 га бўлиб, бир бўлагига уч арпадек чампара, яъни копур, бир арпа миқдори заъфарон кўшиб, бу учовини ундек қилиб, эзиб, бир оз сув билан ичулсин. Тер келтириб, иситмани тўхта-тадур. Болалар кезигига ҳам 2-3 қатим шундин берилса, кўп яхши фойда қилур. Агар иситма совуқдин бўлса, аломати иситма бўшроқ бўлғай. Эзилиб, бўшашиб, узун ётиб, кўпинча кечалаб қизитғай. Усулик камроқ бўлиб, юз-кўзлари оқариб кўпишиб тургай. Бунинг иложи аптекада анисивий капли деган сув дори бор. Ярим қошиқ қайноқ сувга 6-7 дан то 10 қатрагачалик томизиб ҳар кунда 3 қатим ичилсин. Усулигига (сувсаган) арпабодиён дамлаб совутиб бераверсин. Арпабодиён, чилон, кўк кишмиш қайнатиб усуликка берса, яна яхшироқдир. Озроқ қизилмия илдизини кўшиб қайнатса, йўталга фойдаси бордир. Бўз бута, айлашни тоза эзиб туриб, товонларига, курсоқларига

чапласин. Агар боланинг ичи келмай ёки келсаму бус сассиқ келса, 1-2 мисқол яхши санога 1 мисқол арпабодиён бир сар кўк киштиш солиб, қайнатиб, шарбат қилиб, шунинг сувидин усуликка ичириб берса, 2-3 қатим суриб, ичини тозалайдур. Ич тозаланса, иситма ўз-ўзидан тўхтаб қоладур. Чунки иситманинг сабаби ички модданинг биқсиб кетганидир. Бу бўлса сургу билан кўтарилгай. Ҳар қачон ҳар қандай иллатга сано ишлатса, олтидин бирига қизил гул қўшмоқ керак. Ҳар куни қизитиб, бўшроқ узунроқ бўлса, совуқ иситма бўлур. Кун оралаб қиздирса, аниқ иссиқдин, ҳар иссиқдин бўлган иситма безгакнинг бош оғриги бўлур. Иситма безгакларга пошўянинг кўп фойдаси бордир... Агар боланинг оғзи оғриб ўйилиб кетса, унинг иложи шулки, марганцовкага пахтани чилаб, оғизларини ювсин. Қизил-гул, кўкмовзини янчиб, ундек майда қилиб, ўйилган, оғриган жойларига солсин. Айниқса эмизиб бўлиб, бола ухлайдурғон

вақтида солса, фойдаси тезроқ бўлур. Аччиқ нарса, ширинлик нарсалардин сақлансин. Гоҳи оғиз оғриганда тиш тубларидин қон чиқиб, кўпчиб, сассиқ бураб қолур. Бу чоғда тезроқ чорасига киришилмаса кўрқинчлидур. Қорайиб ё қизариб яраси ўйилиб, улғайиб кетса, акла тушгандин бўлур. Яъни қораел демақдир. Бунинг иложи енгилроқ бўлса йод суртиб, кўкмовзу билан куйдирилган аччиқ тош, замчани сепсун. Узум сиркага туз кўшиб чайқасун. Агар оғирроқ бўлса кўктошни куйдириб, кўкзокани куйдириб сепсин. 5-6 қатим қилиб, бунингдинму фойда кўролмаса, оғиз-бурундин бошқа жойга тушган бўлса, чўрасига доғ солсин. Шундоқки, ярага ўлчаб, чўрасига келтириб, темирдин тамға ясаб, қиздириб бирла боссин. Бузуқ модда тамға босган жойдин соғ тарафга ўтолмайдур. Яра тушган жойга юқоридаги дориларни қилсун. Албатта шифо топгай. Энг сўнгги иложи шулдир. Бу иллатда яранинг тешилган оғзи тег-тегарак бўлиши

хатарликдир. Болдин бошқа иложини кўп қабул қилмас. Бошқа шаклдагилари осонроқ бўлур. Бу чоғда аввал амалча сургу бериб туриб, кейин бошқа дориларни қилсин”.

Боланинг ичи ўтиши ҳам турли инфекциялар туфайли келиб чиқади. Ич ўтишининг ҳаммасига бир хил даво чорасини тайинлаш мумкин эмас. Буни Алихонтўра Соғуний ҳам инфекциялар, бактериялар ҳақида сўз юритмасада яхши билган. Шу сабабли оғриқ пайтида ичдан чиққан ахлатнинг ҳолатига, оғриқларнинг характерига қараб беморга назарий ташхис қўйган. Боланинг ичи “агар оқ ё кўк ўтса, албатта совуқдин бўлур. Долчин уч мисқол, лочиндона 2 мисқол, 3 дона кўк мовзуни чала янчиб, лочиндонанинг уруғини олиб, бу уч дорини бир оз қовуриб, ундек қилиб майда янчиб олсун. Шундин бир мисқолни бўлиб, бир кунда 2-3 қатим ичурсин”, дейди Алихонтўра Соғуний. Унинг фикрича, бу ҳолда ҳам парҳез сақлаш жуда муҳимдир.

Хўл мевалардан анор ва беҳидан ташқари
“Қовун, тарвуз, хўл емишлар зиён қилур”.

Агар боланинг ичидан ўтган нарса-
нинг ранги қизил ва сариқ бўлса, бу
иссиқлик аломатидир. Буни даволаш учун
Алихонтўра Соғуний қуйидаги иложни
тавсия қилади: “Бунинг иложи исфағул
урути, баргизуб уруғи, райҳон, гултожихў-
роз уруғи ҳаммасини қовуриб, ҳар ичганда
бир мисқолдан бир кунда эрта-кеч икки
қатим ичгузсин. Қорахалилани сариёгда
ёғлаб туриб қовурсин. Қизариб қотиб, қоқ
қуригунчалик, сўнг бир оз новвот қўшиб
янчиб, бир мисқолдан эрта-кеч ичгузсин.
Сув ўрнига жийда суви, гуруч суви берсун”.

17

Томирнинг уришига қараб касал-
ликларни аниқлаш кўп халқларнинг
анъанавий тиббиётидаги энг синалган
усуллардан бири ҳисобланади. Манба-
лардаги мълумотларга қараганда ўз дав-
рида Абу Али ибн Сино томир уришининг

тезлигига, характериға, ритмиға ва бошқа белгиларига қараб 40 га яқин касалликларни тўғри аниқлай олган. Юрак ва томир уришининг мароми бир хил бўлади. Аммо бу маромға қараб касалликларни тўғри аниқлаш ҳамма табибға ҳам, ҳатто малакали олий маълумотли врачға ҳам насиб қилавермайди. Алихонтўра Соғунийнинг иборалари билан айтганда: “Томир уришини ажратмак учун кўп ўткир зеҳн, фаросат, узун тажриба керак. Устоз комилдин таълим олмоқ лозим”. Шундай бўлсада, у ўз рисоласида бу борадаги қимматли маслаҳатларини ёзади: “Томир тутмоқнинг тартиби шулки, табиб беморнинг томириға тўрт элликни баробар қўйсун. Қирқ эллик ургунчалик пайқаб зеҳн қўйиб турсин. Агар беморнинг томирингичка бўлиб, тирсиллаб тез-тез урса, қуруқ-иссиқнинг аломатидир. Қуруқ-иссиқ бўлганда сафроликму-сафросизму, агар сафролик бўлса, бунинг аломати шулки, оғзи тахир бўлур. Юз-кўзлари сариқсимол

бўлур. Айниқса, кўзининг оқи сарғишроқ кўринур. Сафросиз қуруқ-иссиқда бу аломатлар бўлмас. Агар беморнинг томири оҳиста-оҳиста урса, қараймиз агар йўғон бўлиб лопиллаб томир ушлаган кишининг кўлига қаттиқ тегмай, секин-секин тегса, агар томирни қаттиқроқ босиб турса, томир билинмай тўхтаб қолса, ҳўл-совуқ балғам зиёдалиқдин бўлур. Агар томир ингичка бўлиб, юқори кўтарилмай, остинроқ солса, яна шу уриб турган томир ушлаган одамнинг кўлига қаттиқроқ урилса, қуруқ совуқдин бўлур. Агар беморнинг томири йўғон бўлиб, юқорига сакраб, тез-тез урса, қон зиёда бўлгондин бўлиб, ҳўл-иссиқдир. Билмак керакким, иситма бўлиб турган одамнинг томири тез ўткир солур. Лекин иссиқ иситма бирла совуқ иситманинг фарқи шулки, совуқ иситманинг томири иссиқ иситманикидек кўп қаттиқ тезлаб урмас. Иситмаси ҳам иссиқ иситмадек ўткир бўлмас. Агар беморнинг томири узайиб урса, иссиқнинг

кўплигининг аломатидир. Агар қисқа урса, иссиқ озликнинг аломатидир. Томирнинг узайиб уриши қандоқ бўлур. Тўрт эликнинг остида томир баробар уриб билиниб турадур. Қисқа бўлса, икки энлик, уч энлик тагида билиниб, қолган жойда ургани билинмас. Соғ кишиларнинг томирлари ҳар қанча узайиб урса, бадани қувватли, ўзи кучли экани маълум бўлур. Агар қисқа урса қувватсизликнинг ҳам шариат ишига қуввати озлик аломатидир. Агар кишининг томири тўлиқ урса, баданда рутубат кўпликнинг аломатидир. Агар тўлиқ бўлмай, бўш урса, рутубат озликнинг аломатидир. Рутубат қон бўлур. Ё балғам бўлур. Қон хўл-иссиқ, балғам хўл-совуқ, баданнинг тарбияти рутубат бирла бўлур. Ҳар гиёҳ дарахтларга ҳам рутубат хўллик бирла яшнар. Одамзод ҳам шундоқ. Шунинг учун ёш болаларни тез-тез чўмилтирмак керак. Униб-ўсишига кўп ёрдам берур. Гоҳида иссиқ ели бор одам томири ҳам, яъни бўғим-бўғимларида сариқ сув аралаш

ел бұлса, агар иложини қилмаса, у ер-бу еридан тешиб чиқар. Мана шундоқ кишиларнинг томирлари иситма чиқиб турган одам томиридек бўлур. Томирни ҳар вақтда кўриб бўлмас, эрталаб, бемор уйқудан уйғонганда кўриш лозим. Лекин янги йиқилган бемор бўлса, шул вақтида кўрмак керак. Мизож совуқ бўлганида моддалик совуқму ёки моддаси совуқму. Моддалик совуқ бўлса балғам бўлур. Балғам хўл совуқдур. Моддалик совуқ бўлғоннинг аломати томири тўлиқ бўлур. Қимирлаши бўш бўлур. Моддаси совуқ бўлса, томири тўлиқ бўлмас, ингичкароқ бўлур. Ёки қуруқ-совуқ бўлур. Хўл-совуқ бўлганда, юқорида ўтди, балғам бўлур. Балғам деб, арабчада хапрукни айтур. Қуруқ-совуқ бўлганда, савдо бўлур. Савдолик кишининг томири ингичка бўлиб, остин урғай, яна аста-аста солғай. Лекин томирнинг қўлга урилиши қаттиқроқ бўлғай”.

ХОТИМА

Алихонтўра Соғунийнинг «Шифо ул-илал» («Дардлар давоси») рисоласи тиббий меросимизнинг нодир намунасидир.

Тиббий технологиялар ақл бовар қилмайдиган даражада ривожланиб кетган, улкан тадқиқотлар олиб борилаётган ҳозирги замонда бу каби рисоаларни ўрганишга эҳтиёж бормикин, деган фикрни кўнглидан ўтказувчилар ҳам топилади. Аммо бу ҳолдан ажабланмаслик керак. Чунки ҳар бир киши саволни ўз дунё-қараши ва идроки аҳволидан келиб чиқиб ўртага қўяди.

Аввало шу айтиш керакки, бу рисола кўп асрлик анъанавий халқ табобати ва замонавий тиббиёт ўртасидаги ўзига хос боғловчи кўприқдир. Рисолага тиббий тафаккур, тиббий тушунчалар тадрижий ривожини, соғлиқни сақлаш тизимининг шаклланишини акс эттирувчи, бу борадаги

қарашларимизни, тасаввурларимизни кенгайтирувчи манба сифатида қараш керак. Қолаверса, инсоният тиббий тафаккури иморатининг тикланишига ҳисса қўшган ҳар бир кишининг номини, қилган ишларини ҳурмат билан эсламаслик маданий оламдаги энг номақбул ишдир. Чунки кўп қарашлари, тушунчалари бугунги тиббиётда қарор топган усулларга мос келмасада, Гиппократлар, Галенлар, Ибн Синолар, Розийлар, Қумрийлар, Қошғарийлар, Ан-Нафислар, Шошийлар, Соғунийлар бўлмаганда, уларнинг асарлари ақл дунёемизнинг қоронғу бурчакларини ёритиб турмаганида, замонавий тиббиётнинг тамал тоши вазифасини ўтамаганида тиббиёт ҳозирги кундаги юксалишга эришмаган бўлар эди. «Шифо ул-илал» («Дардлар давоси») рисоласини айна шу нуқтаи назардан ўрганиш бизни кўп чалғишлардан асрайди, қалбимизни ўринсиз шубҳа-гумонлардан тозалайди. Бунинг устига, ҳар қандай меросдан, албатта унинг бирламчи

шаклида фойдаланиш шарт эмас. Мерос давр синовидан ўтган, халқнинг тафаккур тарзини ифодаловчи илмий-тарихий манба, ўлмас ёдгорликдир.

Айни вақтда Алихонтўра Соғуний ўз амалиётида синаб кўрган ва рисолада келтирган даволаш чоралари бугунги кундаги айрим жоҳил табиблар кўлида қурол бўлиб қолмаслиги чораларини кўриш лозим. Ҳар бир беморга малакали мутахассис назорати остида тиббий ёрдам кўрсатиш, Алихонтўра Соғуний тавсия қилган айрим муолажа чораларини иммунитетни мустаҳкамловчи ёрдамчи восита сифатида қўллаш ва айрим дори таркибларини фармакологик назоратдан ўтказиб, муайян хулосага келиш мақбул йўл деб ўйлаймиз. Чунки ялпи экологик омиллар, ёшлиқдан болаларни ялпи эмлашнинг амалга оширилиши, истеъмол қилинадиган маҳсулотлар таркибида кимёвий унсурларнинг кўпайганлиги туфайли бугунги инсоннинг физиологик ривожланиш

ҳолати 70-80 йил аввалги инсонлар-
никидан бирмунча фарқ қилади, касал-
ликлар ўзининг шаклини ўзгартирмоқда,
мутантлашмоқда, бундан чиқадиган хулоса
шуки, аввалги рецептлар бўйича тайёр-
ланган дорилар ҳамиша ҳам самарали
бўлмаслиги мумкин. Алихонтўра Соғуний
қарашларига таяниб иш кўришда, бу
ҳолатларни эътибордан соқит қилиб
бўлмайди. Табибнинг ношудлиги Алихон-
тўра Соғунийни айблашга асос бўлмаслиги
керак.

«Шифо ул-илал» («Дардлар давоси»)
рисоласи тилшунослик, тил тараққиёти,
диалектология, туркология нуқтаи наза-
ридан ҳам ўрганилишга муносиб асардир.
Аввало, айрим услубий сактаъликларга
қарамасдан, унда қадимий туркий тилнинг,
она тилимизнинг руҳи, ифори, нафосати,
гўзалликлари ёрқин акс этганлигини қайд
қилиш керак. Унда кўп манбаларда учровчи
табобатга оид атамаларнинг арабча ёки
форсчаси ўрнига ўзбекча муқобилининг

ишлатилиши эътиборга молиқдир. Бу эски замонларда ҳам ўзбек тилида тиббий терминология қайсидир даражада ишланганлигидан далолат беради. «Шифо ул-илал» («Дардлар давоси») рисоласи тилимизнинг луғат фондини бойитишга, ўзбек ва бошқа туркий тилларнинг бири-бирига ўзаро таъсирини қиёсий ўрганишга, уларнинг алоқасини ёритишга хизмат қилувчи манбадир, деб ўйлаймиз.

Рисолада музгак кова (ошқовоқ), ғамемас, темирқаро, тиллари каз бойлаб, кўнгли қувончоқ, йўткаб, томоқ (таом), ақрин, қуйқум, қасмоқ, тол ёпирмоғи, шишмол, тўқ курсоқ, татиги, болдирроқ (олдинроқ), қатим, чупрак (латта), иломон каби ўнлаб гўзал сўзлар борки, улар инсоннинг хаёлини бевосита ўтмиш билан, қардош туркий халқлар, хусусан уйғур халқининг тили билан боғлайди, маънавий-маданий бирлигимизни ифодалайди. Бу масала ҳам тилшуносларимизнинг

тадқиқотлари учун алоҳида илмий мавзу бўлиши мумкин.

Алихонтўра Соғунийнинг илмий-бадий, тиббий меросини тизимли равишда ўрганиш ва улардан кенг омма-нинг баҳраманд бўлишини таъминлаш, унинг фан ва маданиятимиз тарихидаги мавқеини аниқ белгилаш олдимизда турган муҳим вазифалардан биридир.

МУНДАРИЖА

Сўз боши ўрнида.....	3
Замона донишманди.....	9
Устозимнинг ўғитлари.....	14
Отам каби азиз эди.....	16
Бир китоб таърифида.....	19
Озод Ўзбекистон – бахтли мамлакат.....	24
Икки қарама қарши куч назарияси.....	31
Ин – Ян назарияси.....	35
Ташхис хусусида сўз.....	43
«Шифо ул-илал» («Дардлар давоси») рисоласи шарҳи.....	53
Хотима	129

КВК:82.10 (30`zb)4

A 25

UO`K:176.4.1

Шамил Алмазбеков

БЕНАЗИР УСТОЗ

ёхуд Алихонтўра Соғуний
тиббий меросига бир назар

Масъул муҳаррир: Илхом Халилов

Техник муҳаррир: М.Хакимов

Муҳаррирлар

Гуламдон Рўзиева

Шаҳноза Алмазбекова

«NAVRO`Z» нашриёти. Лицензия № АІ.170.

Қоғоз бичими 60x841/16. Шартли б. т. 8,5.

Нашриёт манзили: Тошкент. А.Темур кўчаси, 19 -уй.

Бошишга рухсат этилди 29.11.2015. Буюртма № 57

Times гарнитураси. Нашр б.т.-8,5. Адади 1000 нуска.

«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.

100170, Тошкент ш., Дўрмон йўли кўчаси, 25-уй.

Шамил Қурбонвич Алмазбеков 1929 йилда туғилган. 1952-59 йилларда Пекин тиббиёт академиясида таҳсил олган. 1960 йилдан ҳозиргача шифокорлик соҳасида фаолият юритиш билан бир қаторда илмий изланишлар ҳам олиб бормоқда. Хитой халқ табobati, жумладан, игна-терапия соҳасида кўплаб мамлакатларида ўқув курслари очиб, мутахассислар тайёрлаш борасида катта тажрибага эга. Айни пайтда ҳам бу борада ўз фаолиятини давом эттирмоқда.

«Ҳаёт жавҳари ёки кекса шифокор ўғитлари», ҳамда «Қирк ёш даврида (аёллар ва эркакларда климакс)», «Уч иллат ҳақида ёхуд кекса шифокор ўғитлари» номли китоблар муаллифи.

«Ҳаёт жавҳари ёки кекса шифокор ўғитлари» китобига Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш Бош бошқармаси томонидан миннатдорчилик билдирилган.

ISBN 978-9943-381-59-9

9 789943 381599